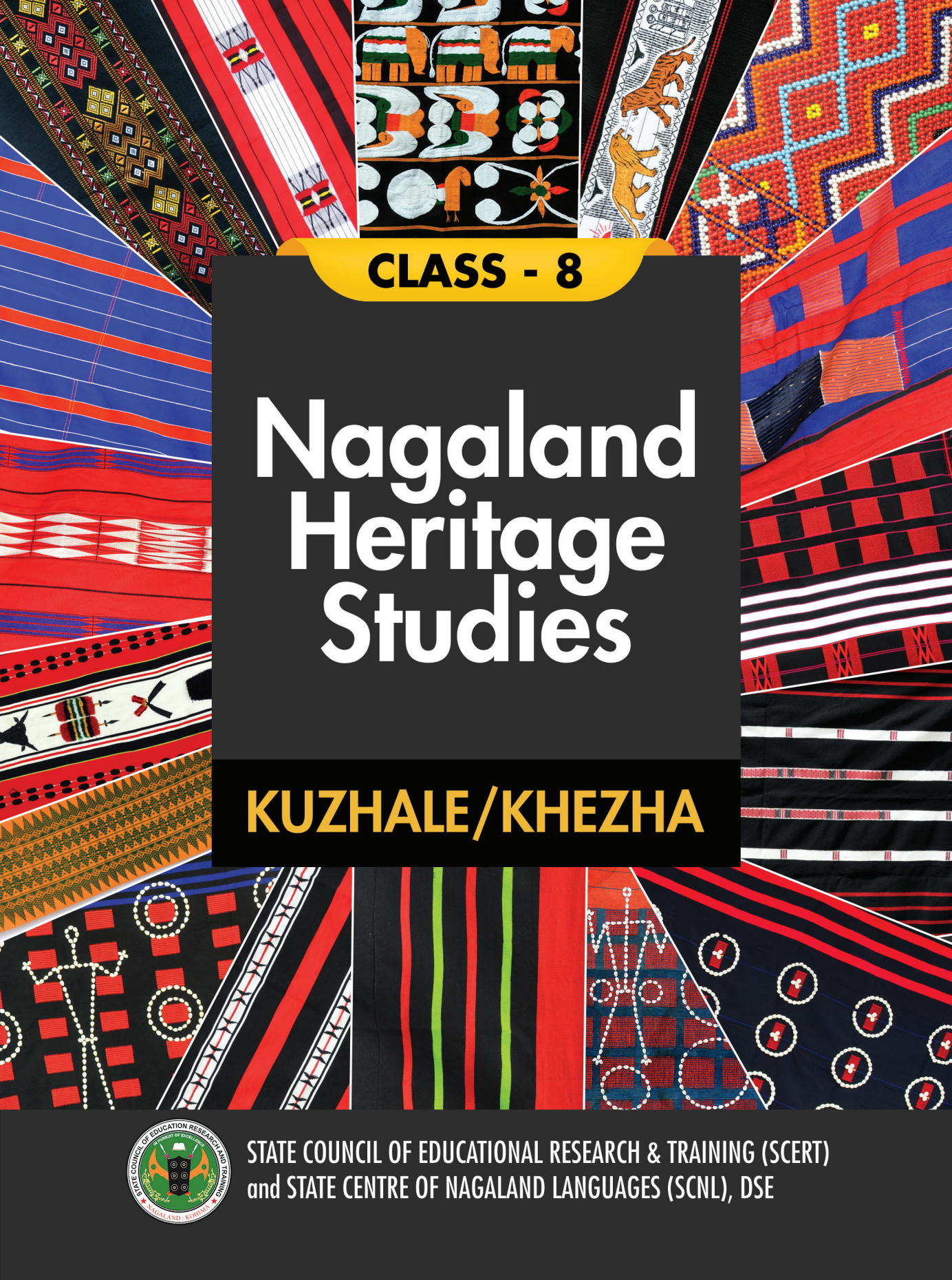

CLASS - 8

Nagaland Heritage Studies

KUZHALE/KHEZHA

STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH & TRAINING (SCERT)
and STATE CENTRE OF NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE

Nagaland Heritage Studies

CLASS - 8

STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH & TRAINING (SCERT)
and **STATE CENTRE OF NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE**

Grateful acknowledgement is given for permission to use photographs from 'Nagaland 1963-2013 fifty years on' by DIPR; photographs from AWO, ABCC, Steve Odyuo, as well as contribution of poems by Naga poets.

Nagaland Heritage Studies - CLASS-8

Copyright © SCERT & SCNL, DSE 2018

Third Edition: 2023

Illustrations: Thejaseko Rhitso

Design & Layout: artworksTM NAGALAND

FOREWORD

The Nagaland Heritage Studies (NHS) is a series of 18 officially recognized Nagaland languages from classes 1 up to 8. These books aim to teach the Nagaland Languages using local culture and heritage as its content base and also promote cultural richness of every tribe and community. The introduction of the Nagaland Heritage Studies in the State's schools from 2018 was in consonance with the guidelines of the National Curriculum Framework (NCF) 2005. The Nagaland Heritage Studies textbooks revised edition covers the learning needs of the students which have added meaningful illustrations. The NHS textbooks are evolving to better language learning of Mother Tongue which is the core basis of one's identity, history and culture.

The State Council of Educational Research and Training & SCNL would like to express gratitude to Professor D. Koulie for his contributions.

We would also like to acknowledge the Department of Arts and Culture, DIPR, all Literature Boards, Tribal Hohos, and the individuals concerned for their contributions towards the development of Nagaland Heritage Studies Textbooks.

The Council & SCNL also wishes to extend its gratitude to Smt. Kevileno Angami, Commissioner & Secretary, Government of Nagaland, SCERT and School Education for sharing valuable suggestions towards improving/updating of Nagaland Heritage Studies textbooks.

Lastly, appreciation goes to SCERT and SCNL team members who have worked hard in completing the NHS textbooks revision on time.

Dated: Kohima the 7th of November 2022.

THAVASEELAN K
Principal Director (IAS)
School Education, Nagaland, Kohima

N.CHUMCHANBENI KIKON
Director,
SCERT, Nagaland, Kohima

SE KERI

Atsa kuzhale leshidah class keke lohlo shühpatöro weh thu kebeh hi jadikie' leshidah thu kebehro jü thsü mewepe lodah. Hyjüba' mecyi kuzhami leshikyero loh kuzhale kephrü leshidahro thsülo son phrühwöh, ne' mheche nü tsühlo medöh wekehe' son bedeh züjeo leshidahro mecyi thsümewepe toh mo'südah. Shüshüh zü so State Council of Education Research & Training (SCERT), Nagaland mherhü zü son Director of Education, Nagaland mecyi lyrhü son atsa Leshikye kephrü leshidahro hi ngo eny kehtsü pfoh mechehiah.

Leshidah kethse' atsa thuphre kehlora hy SCERT le' DoSE nhi nü English lohlo thu kehchio hi Nagaland leshikye medoh jeo thsülo Son Nagaland loh language Officer, Assistant Language Offocer le' Language Assistant ro nü keke' pfoh ledyedye lle loh khehilo son Nagaland loh leshikyero medoh leshi kephrü' dah zhe son pfoh phrüh De züjeo thsü son aro kuzhale loh mecyi Eno Wekutso Tsühah L.O. le' Eli Dekule. L.A nhi nü keke' pfoh aro kuzhale loh kehchi hy. Dr. Ditsolo Kapfo, Rehcie, Kuzhale Lethu (Kheza Literature Committee) nü Kecho 'dele kecho 'dele' hi son pfoh thuphreloa.

Kuzhale kemetharo ketöh mecyi noro kewekele' khehi son kephrünömiro metha pfoh mheche kewe loh khehilo de züjeo rhithsü son nömiroeh metha' hileh, shyro khaweah.

Dr. DITSOLO KAPFO

Rehcie

Kuzha Lethu Lychi

EHLUEH KEHTERO

1. Tehkhe	1
2. Nagami Tro	10
3. Kohima Dau Ehri Kethsü Dze'	16
4. Pfühsemi Kethsü' - Römi, Ekhuh Lee' Minuh	20
5. Nagami Kadzü Dau Selenükewe Keze' Kehtsü Dze'	25
6. Aro Liekha	25
7. Kerikelee' Lo Ehzhö' Thsümehte Kebeh	30
8. Kedi-o Bavü	33
9. Zho'tele Kewero	37
10 A.Z. Phizo Kelhi' Dze'	41

Tehkhe

LÜHZO DAULO CHELO KEWE:

1. Zhotoh rö lühzo phrüh hi.
2. Kahkepu'miro lee kezümiro zü lühzo dze' ketahi.
3. Lühzo seboh chelo.
4. Sekhö lee' sekah kethse'ro chepelo.
5. Mhe kehtsü hi kebehro ehse kele'hi.

Iwe kelhi' jelo nye ni kekha'thsüyah
 Tsathiny lee tsühthsony
 Mhemeduh loeh kebeh Mapu chelo de kehtsü,
 I lekhe' I tsühlo kewe kelee daulo:
 I phenhie' te de, I kezüthre' soni
 Tetro' phelo iwe eh meze te de;
 I chyba'lo ili bomedie' te de;
 Ili dau kethro behzo de;
 I throehlo, Iwe eh pfothreh te de;
 I mhöjüba', lehdie' cetengu de;
 Tsühtha aro kethro-o Mapu lo,
 Ezahso iwe eh züte mehlo de.

Mechekehchi:

Lühzo hynohy aro seh tehkhe khepfoh tsü kehtsü lühzo. Aro ketöbha' te mecyi Mapu ni aro eh züte. Puni kezümi thre' aro lereh lee' aro khwete yah.

SEKHÖ'RO

1. Libomedie' : ehli thsümedie'pre kehtsü.
 2. Pfothreh : pfoh tetro'hi kehtsü.
 3. Tsühtha : tsühlo thohkhe kehöh; erhe'.
 4. Cetengu : keshu'mehtengu kehtsü.
-

DA'MEHDZÜKEHTSÜ

A. Lühzo kephrü

Sekhö keko da',tetro'-tenöh zhotoh rö lühzo phrüh tehri hi. Kahkepumiro ni lühzo phrüh kehtsü da puh hi masü.

B. Sekhö' hyro pfoh sekah thuphrehi:

1. Iphenhie' :
2. Ichyba' :
3. I throeh :
4. I mhöjüba' :
5. Iwe eh züte :

C. Mhe kehtsü hi kebehro ehse kele'hi:

1. Lühzo zophre kehtsü-o ni diby jelo kekha'thsüeh ro?
2. Lühzo zophre hi kehtsü-o ni dibythre' iwe lo mhe meduh züte kebeh Mapu che mehloni-eh ro?
3. Lühzo zophre kehtsü-o ni diby sekhö pfoh Mapu ni tsühlo meduh I phenhie' kebeh puhhiro?
4. Lühzo zophre kehtsü-o ni lühzo loeh sekah thohkhe kelee'dau diby kahpuh-eh ro?
"Tsühtha aro kethro Mapu lo ezahso iwe eh züte mehlo de"

D. I kezüo zü kwethsü behlo soni nonhi kelielie seh diby tehkhe khah pfoh tsü hi ni eh la kelielie nhie puh hi.

E. 'A kelhi dau tehkhe kewekeleleo' – shieh kehtsü seboh hi zü soni sekah 12-15 ketro i lido loehlo lühzo zhophe hi.

Nagami Tro

KEPHRÜDZE DAULO CHELO KEWE:

1. Kephrüdze' phrühhi soni ehdze' chelo
2. Kephrüdze' dau kebeh ehdze'ro pfüh chelo.
3. Kahkepu'mi lee' kezümiro zü kephrüdze' ketahi
4. Nagami shüehzhe tro kahdyedye kebehro lhipre kehtsü shü lee' tewu kehtsüdze'ro chelo.
5. Nagami shüehzhe tro kahdyedye kebeh ehshüro chelo.
6. Nagami lhikehwu zho'ro, zho'tele kahdyedero lee' methsü' trohkwe dze'ro chelo.
7. Ami lekhe' lo am miro dze' kephrü' nhiepah liny prelo.
8. Sekhö' lee' sekah kethse'ro chepelo.
9. Sekhö' zho'kehtsüro pfoh leshi thu chelo.
10. Ami kelhizho'ro pfoh ehmi kedzü'mi zü phrüh mehdzü chelo.

Nagami shüehzhero ni meli'we soni kehthrükereh loeh tewatezhzü lhi eh kehtsü tro. India theni kehpre leriba' lee' Myanmar leripah tenau lhi eh. Naga shyeh kebeh sekhö' hi Myanmar lehphre "Naka" pukah ni kenü' vü kehtsümi, shyeh. Moi Assamese lehphre dau "Noga" pukah ni kadzüketö' miro shyehkehtsü sekhö' dau lo pfohphrelo nie' shy kehtsü mesüyah.

LHIPRE KEHTSÜ LEE' NETHSE'

WEH WU KEHTSÜ:

Nagamiro South-East Asia kadzü ba'lo lhikehzhe wu nie' shy kehtsü mehli-eh. Kedzü'jelomo South- East Asia

kadzü ba' lhi kebeh miro Philipines dau Ifugaos lee' Igorots, Borneo dau Dayaks lee' Kayans, Sumatra dau Battak miro lee' Nagamiro mhe katrö' loeh kelhi' ezhe kehtsü beh. Kelhi' kumo'ro, lhikehwu zho'ro lee' mhena' thsüh kehtsüro ezhe kebeh mezengueh. Nagamiro jühkadie' loeh kebeh mhena'ro pfoh thudina' thsüte kehtsü hy dukie tsühlo kelie jühkadie phenhie' lhi kehtsü zehche, shyro mehliyah.

Nagamiro South-East Asia kadzüketö'ro lee' keriro pfüthsa rö ehqa kahdyedye zü soni nethse'weh atsa lhieh kebeh kadzü dau wuhlo

nie' shyeh. Sehwe dze' kephrü'miro pfhühphre kehlo Nagami shüehzhe kahdyedero nethse'weh wu kehtsü tsühlo kahdyedye nhie'lo wuah shyeh. Tsühlo ketha' wudeh kehtsü lee' ehshü kethseba' nethse'weh wu kehtsü zü soni Ihikehwu zho'ro moi zho'telero ketsetseh kehde dehyah. Shühthre' kehtsü jelo Nagamiro lehphre kahdyedye katrö' puh moi shüehzhero tenau kelhizho' ketsehtseh kahdye kehtsü ngueh. Nagamiro atsa kebeh shü dau puuro wu kehmonhie' ehshü methöh rö beh nie' shy kehtsü mehliyah.

NAGAMI SHÜEHZHERO EHSÜ KAHDYEDYE BA KEZE'TE KEHTSÜ:

North-East India kadzü ba' Nagamiro ehshü huba'hyba' keze' rö Ihite. Britishmi ni kadzü kehkhe wu kebehnhie' Nagamiro puuro zü ehri thsü. Ne Britishmiro rina' we kehtsü jelo Nagamiro ni puroeh menü' lohodeh.

Mhe kehkhe kehtsü mhethoro thsü melöh lookewe jelo British sorkari, shühchy India sorkari nhi Nagami keze'pho pföh ehshü kahdyedye ba' khehideh. Shysoni Nagami tro keme ni India tro loh beh, keme ni Myanmar nhiepah khehideh. India dau kebeh

Nagamiro Manipur, Assam, Nagaland lee' Arunachal Pradesh State dau ro beh. Nagami shüehzhe zehro Sumi, Angami, Ao, Lotha, Sangtam, Konyak, Chakhesang, Yimchunger, Zeliang, Phom, Khamniungan, Chang, Mao, Rengma, Pochury, Maram, Wancho, Tangkhul, Nocte, Heimi, Anal, Chiru, Para, Rongmei, Thangal etc. Shühjelo aro chelo mo'kehsü Nagamiro Nagaland State dau lekhe' mo soni Assam, Manipur, Arunachal Pradesh lee' Myanmar kadzü ba' mecyi beh.

MHENA' KAHDYEDYE THSÜH KEHTSÜ ZHO'RO:

Nagami shüehzhe kelielie hy lethre' ledyedye rahna lee' thudi

na' kahdyedye beh tu'. Evü mhi' lee rohcü' mhy zokewero; pruhfü, tekhö lee ehtsü thre' kehtsüro thsüh soni ehnie menieyah. Nagami rina' ni emhi lee ehza pfoh yah. Shüehzhe trokeme Sangtam lee Ponchury ro Thohtsüyi pfoh yah. Ehtsü' zhüh moi kahvü pfoh do soni mezhü' thsüloeh.

Nagamiro ehchüh lo pfoh mhetho thsüeh kehtsü nhiepah cheh medeemo, kyecikye thsü, thsü'ketsü du, netho kyetsaro thsü, ekhu lee' ehha ro thsüeh. Shühthre' kehtsü mhe kahdyedye karöi ehchüh pfoh thsülo loyah. Kahvü mecyi pfoh mhetho katrö' thsüloyah.

METHSÜ TROHKWE:

Nagamiro mhetho kehthrü thsü rö lhieh kehtsü jelo tsühlo ketha' ba'lo taketa' mhethoro thsüteyah. Shymecyi tromehekwe rö thö'ehny kehtsü tsühlo behyah. Mhetho thsükhe kedehchy mahpumoh mepu' rö dumi'se puh, chele', ehdze' kahdyedye kepuketa soni kwe' kehzü thö'eny loyah.

MORUNG:

Morung ni Nagamiro trokwe bohdzü thsüro teyah. Shüehzhe kemeba' ni thro'miro lee' lü'miro jelo Morung thsü mebehyah. Thro'mi lü'miro kyela

pre kehmometha thrakezümiro zü kwe'rö Morung dau lhiyah. Morung dau lo throlü'miro kahpuhlo soni keshe'throh netho dau mikewe thsü mehloeh. Dukie pfüzöh dze'ro, thsü'ri kethsü dze', pfüzöh chele' ro, taketa' dze', keshe'mi rhuh kehtsü lee mhe mo'kehsü kedzü'ro Morung dau lo chekehe' preloyah.

NETHO KEHKHE KEHTSÜ:

Nagami netho katröba' lo kadzüketö' tetro'phe behyah. Nethoro tsahkhe thsüti vü zohkemümiro tewu lookehho thsü mebehyah.

Netho kyetsaro chühbo' kadie' pfoh loloyah. Netho kyetsa reba' lo süh wu kehtsü methsü' trohdie eleh soni

süh wuyah. Thsü'ri tsühlonhie' netho kyetsa kekhe dehyah, shysoni kulha lee methso' meduh ketsah khwe rö behyah. Nethoro kadie'kecy thsüyah. Netho keme ni kyela mecü'chehrü lekhe', ne keme ni tri kelie kenhi behyah. Nethomi medu methsü'tro medo zü soni lhiyah. Methsü'

tromehkwe kechtsü zho', mhe kekhe kechtsü zho'ro lee lenü zho'ro ni ehmi medu kekhikehrhü teyah. Netho dau mehrünumiro, tahmemiro lee'

mikelhi' tsohmo kechtsüro kyebumi moi methsü'tro ni kethruhy loyah. Netho kekhe kechtsü ni mewömi lee cüsemiro ni keku'thsühyah. Ne atsado ni Village Council behdah. Netho dau kese'mi moi du' pfüzöh dze' kechemi ni Village Council pfüpfohyah. Netho dau tehshero lee mhe thsükehe' kechtsüro Village council ni zoh loyah.

NAGAMI SEHWE DZE' CHELO

KEWE:

Aro sehwe dze' chelo kewe ledie' pukah kehnhi beh. Ehdze' thumehte kebehro lee ehdze puhkehzhetekechtsüro. Ehdze' thumehte kebehro shyelah American Missionary lee British sorkariro mhetho dze' leshi thu kete mebeh kechtsüro.

Ehdze' puhkehzhete mehte kechtsüro shyelah dumi'sero, mhe dze'ro lee' ehmi dze' thsümebeh kechtsüro mecyi dudze' kehzhe teyah.

SEKHÖ' KAHRO

1. Kenü' : kenü' kyele' vü kechtsü.
2. Menü' : ela' lo moi köulo kechtsü.
3. Thotsüyi : kahvü pföh ehlü' thsü rö pföh mhe ka kechtsü by.
4. Tsahkhe : emhe pföh ehqa khe kechtsü.
5. Tahmemi : lethre' lhi kechtsü mi.
6. Tsoshe' : ehtso shehhi mebeh kechtsü by.

DA'MEHDZÜ KEHTSÜ

A. Sekhö kethse chelo kehtsüro pfoh i lido loehlo sekah thuphe hi.

B. Mhe kehtsühi kebehro ehse kele'hi:

1. 'Naga' shy kebeh sekhö' hi diby loehlo pfohphrelo kehtsü mehli-eh ro?
2. Diby kethsü jelo Nagamiro South-East Asia kadzü ba'lo lhikehzhe wu nie' shy kehtsü mehli-eh ro?
3. Sehwe dze' keprrü'miro Nagamiro dithre' nethse'weh wu Nagaland loeh behlo kehtsü dze' diby thre' puh-eh ro?
4. Nagami shü-ehzhero lhi kebeh shüro diby ro? Diby kethsü jelo puuro keze'pho pfoh ehshü kahdye ba' khehideh ro?
5. Nagami shü-ehzhe kahdyedye kebehro thuhi.
6. Nagami netho dau village council ni diby mhetho thsüeh ro?
7. Aro Nagami sehwe dze'ro chelo kewe lahdie' diby beh ro?
8. Morung ni diby ro? Diby kethsü dau Morung ni nethoro thruhy te-eh ro?

C. Zho kehtsüo kehthepfoh ehshü methöh dau thuhi:

- i. Nagamiro _____ Asia kadzü ba'lo lhikehzhe wu kebeh mehliyah.
 - a. West
 - b. South - Western
 - c. South - Eastern
 - d. North - Eastern
- ii. Nagamiro jühkadie loeh kebeh mhena'ro pfoh thudina' thsüte kehtsü hy _____
 - a. puuro jühkadie medo kehtsü zehche.
 - b. dukie tsühlo kelie jühkadie phenhie lhiwu kehtsü zehche.
 - c. mhena' shühro pume reh kehtsü jelo.
 - d. puuro kyenye kehtsü jelo.
- iii. Nagami kerikelee nhie zü thsü'ri thsü kehtsü tro _____
 - a. Americami
 - b. Indiami
 - c. Britishmi
 - d. Myanmarmi

- iv. Nagami shü-ehzhero tro keme India lakaba' _____ dau beh.
- Bangladesh
 - Myanmar
 - China
 - Tibet

D. Kephrüdze' daulo sekhö' kahro pfhühlo:

- Netho kelie loehlo tewu shü kedzüba' wu lhitedeh kehtsü _____
- Nagami thsü'ri kethsünhie pfoh te kehtsü na' _____
- Chüh mele kadie pfoh netho ladie dau tsükhe thsü mebeh kehtsü _____
- Mhetho meyie trokeme jelo ehtso pfoh ladie dau sheh kehtsü _____
- Throlü'miro kezümi zü kwe'ro lhieh kehtsü _____

E. Mhetho kethsü

Nagami mhena' kahdyedye thsüh kebehro:- Erah, Lahphe, Rina', Chüh mhethoro lee' Kahvü bamhetho ketöh-i l medo kehthelo soni mierhi rehhi rö ehdze' thuhi.

Kohima Dau Ehri Kethsü Dze'

KEPHRÜDZE DAULO CHELO KEWE:

1. Kephrüdze' phrühhi soni ehdze' chelo.
2. Kephrüdze' dau thumebeh kehtsüro zoh soni ehdze' pfühphelo chelo.
3. Kahkepumi lee kezümiro zü kephrüdze' ketahi.
4. Kephrüdze' chyba' da'mehdzü kehtsü thumebeh kehtsüro zho'toh soni thsülesohi.
5. Aro kadzü ba' du' dze'ro chelo.
6. Kohima dau ehrithsü kehtsü pukah chemewelo.
7. Aro kadzü ba' sehwehze'ro lee dudze' meye kebehro nhiepah linühpe soni ehdze' chelo.
8. Kephrüdze'daulo sekah kethse'ro lee sekhö' kethse'ro chelo.
9. Ethrö loehlo mhe mesüphe kehtsü(mind map) pukah chelo.
10. Ethrö loehlo mhe mesüphe kebeh mierhi rreh chelo.
11. Mhe dze kepu moi dumise puh kehtsü da' chelo.

World War II tsühlonhie Kohima dau Britishmiro lee Japanmiro ehri kehye. World War II nhie kadzü meduh dau shüehzhe meyiero ehro kehnhi kephföhlo. Allied Power lee Axis power shyrö ehri thsüwu. Great Britian, France, Soviet Union, USA lee China ro kehrhü rö Allied Powers tro thsü. Germany, Italy lee Japanro ni Axis Power tro thsü.

India lee Burma (atsado Myanmar) nhi Britishmi kedi throh kebeh jelo Allied Power tro loeh te. Japan ni mehpfo 1942 ku Burmami kadzü fühthroh soni kekhelo. Japan kedio ni Kohima füh kehtsü pukah kehnhi beh. Pukah kelie shyeleh Kohima ni kadzüketö' zho'toh

kehtsü shü dau beh. Shühjelo Kohima kekhelo soni Assam pfüthsamhah India kadzü fühwu de kehtsü jelo meye kehtsü shü. Pukah kehnho shyeleh Britishmiro lo Burma füh delee mehtsü mo de kehtsü jelo Kohima dau lo Imphal loeh throhlookewe lahdie sekhedeh soni Britishmiro lo Imphal loeh wulookewe sekhde de kehtsü mesü. Japan ni India füh de kehtsü mherhü zeh ni U-Go. U-Go mherhü ni Britishmiro Burma füh dele kehtsü sekhde de kebeh mherhü ne Lieutenant General Renya Mutaguchi ni mherhü thsükehde pfoh India kadzü meduh füh de kehtsü rhühphrelo.

Mehpfo 1944 Cidiethrü zah 15 ni

Japan rifümi 31st Division, Lieutenant General Kotoka Sato ni qahsü thsü soni Burma pfüthsathroh. Thsü'ri

kehthrükereh katrö' pfüthsa soni Kerethrü zah 3 ni Kohima lethropah wutsohlo. Kerethrü zah 4 nhie Kohima dau ehrithsü predeh. Britishmi rifümiro kera'deh. Kohima Garrison dau kebeh West Kent Regiment lee Assam Regiment nhi Colonel Hugh Richard qahsü throeh kebeh rifümi 1500 ro ni Japan rifümiro 15000 zü ehrithsü. Japan mi 31st Division tro ni 58th Regiment, 124th Regiment, 138th Regiment lee 31st Mountain Artillery Regiment ro kehrhü kechtsü jelo British rifümiro ehmi tsehdeh. Japan rifümiro ni Britishmiro füh mhehmhehwu Garrison Hill dau lekhe' kenguvü behdeh.

British rifümiro mesü-medo kehmo nhielo Japan rifümiro tewu kechtsü

jelo puuro ku wemo soni ehrithsü. Shühpatö lo Kohima ni out-post kechtsü jelo rifümiro katrö' behmo. Shühjelo mhetho kethsümiro gari kepfo' miro lee liekha kethsüro mecyi ehri kethsü dau thruhy mo'südeh.

British rifümiro fühkengu'wu ehshü kehnhi-Garrison Hill (atsa Raj Bhavan ketö') lee Tennis Court (atsa War Cemetery kebeh shü) lethre' loeh behdeh. Japan rifümiro ketö' meduh rahkehu' kebeh jelo Britishmiro kehto-kehso lee ekyero beh morö mezhiech rö beh. Japan rifümiro Deputy Commissioner kye mecyi fühlodeh soni Tennis Court ketö' phenhie teno' mheh dzüdeh. Tennis Court dau lo thsü'ri kehsükelee thsü. Rifümiro kelielie teno' mezodeh kechtsü jelo phe-ba pfoh kehde kechtsü ketso' thsü. Kazümethso' lo ehrithsü kebeh jelo chemo soni kelielie nhiepah wu kechü'lo rö kumo' kehbo

kehtsü mecyi thsü. Ehshü hyno dau lo ehri kehsükelee thsü kehtsü jelo pfoh Tennis Court dau ehri, shysoni puhte. Tennis Court dau ehri kehye kehtsü Threna zah 13 nhie British miro weh Tank kelie ni Japan rifümiro kebehshü dau tephe' Japanmiro pöhthsübu katrö' bomehsüdeh. Shysoni British rifümiro ehtro kedzü'ro wu kehmometha Japan rifümiro zü kehye phe'tsohlo. Britishmiro nhiepah 161st Indian Brigade lee 5th Brigade, British rifümiro sepelo soni Japan rifümiro zükehye. Royal Air Force ro mecyi kehto-kehso pfüwu tsü soni eze'deh kehtsü rifümiro pfütelo.

Japan rifümiro eku wemo mhehludeh. Puuro kehtokehso tseh ludeh. Puuro

tsehmedo 5000 fühwu kehtsüro lehdie ba'lo mehukhedeh. Kehto kehsoro nethomiro nhielo khah mecyi behmo kehtsü jelo puuro mezhie rö behdeh. Puuro kezho'bu kehto-kehso pfükehzhie kehtsü shü Burma dau Allied Force ro ni bom pfoh kadeh, shühjelo kehto pfükehzhewu lohodeh. Rifümiro kehto-kehso beh modeh, rina'ro tsehdeh, shühpatö lo British miro rifümi kethse' wupedeh kehtsü jelo Japan miro eleeteh-eh de kehtsü ketadeh. Shysoni Kohima dau ehri kethsü Kezüthrü zah 22nd mehpfo 1944 nhie ehri kehye eleedeh.

Ehtro hu'pah-hypah mese' lo rifümi katrö' kelhi'zah wudeh. British miro nhiepah rifümi 4000 chydeh. Japan ro mecyi ehmi shühzhie kehnhi mehse chydeh. Ne' Japan miro kehke dye mezodeh. Puuro thsü'ri thsüwu kehtsü tenau Kohima daulo kehke kadiekelee thsü. Japan rifümiro dele'te kebehnhie mecyi rifümiro mehlhü-kekhy soni chy, kethsü-keni' jelo mecyi chydeh, rifümiro katrö' mezhie kehtsü jelo puuro lekhe'lo puuro kelhizah pfoh kehtsü ketso' thsüdeh.

SEKHÖ'RO

1. Ehri : Kabu-ehna' pfoh kelielie wehthrü.
2. Kehye : Zohkemümieh zü ehrithsü.
3. Kepfhüh : kehko rö kehrhü keliethsü.
4. Kadzü' füh : keku' pfüsoni tewukehkhelo kehtsü.
5. Rah kehö' : ehshü meduh ba' sehkhe rö behkehtsü.
6. Ekuwe : Ehmi zümehrhi kebehnhie ehshü moi keku' we kehtsü.
7. Kehbo : kelielie de-ci.

DA'MEHDZÜ KEHTSÜ

A. Mhekehtsühi kebehro ehse kele'hi:

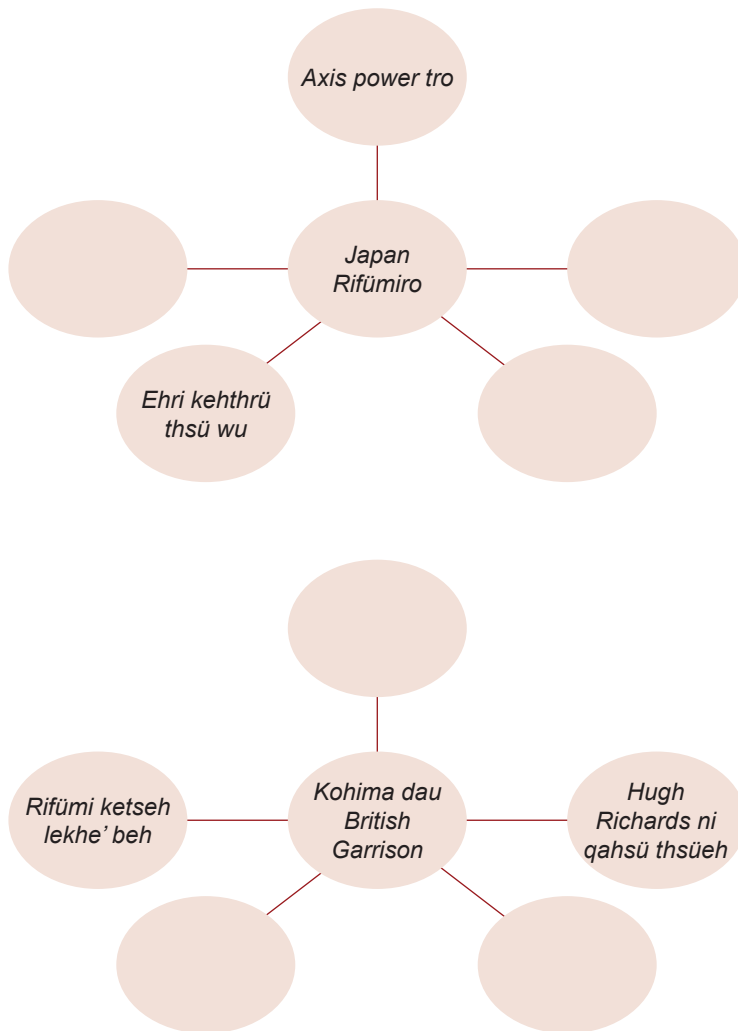
1. Diby kethsü jelo Japan rifümiro Kohima füh ro?
2. Diby kethsünhie Kohima dau ehrithsüs ede' pre ro?
3. Japan rifümiro Kohima fühwu kebehnhie British miro diby jelo eki wemodeh ro?
4. U-Go mherhü kerikelee nhie diby jelo rhühmebeh ro?
5. Japan rifümiro 31st Division ni zethu' qahsü throeh beh ro?
6. Diby regiment tro ni Kohima Garrison loeh beh ro? Zethu' ni qahsü thsüeh ro?
7. Dithre' kehtsü jelo "Tennis Court dau ehri" shyrö kophrelo ro?
8. Dibykethsüjelo Japan rifümiro Kohima dau lo ele' tehdeh ro?

B. Sekah zho' kehtsüo sühkehrhühi:

	A		B
1	<u>Japan rifümiro</u>	a	<u>British miro Burma füh dele' kehtsü sehkhe kebeh mherhü</u>
2	<u>British rifümiro Kohima dau ehri nhie</u>	b	<u>Ehrikehye kehtsü kehsükelee thsü</u>
3	<u>Kehto-kehso lee rina' tsehdeh kehtsü jelo</u>	c	<u>1942 ku Burma kekhelo</u>
4	<u>Tennis Court dau</u>	d	<u>Rifümiro 4000 chydeh.</u>
5	<u>U-Go mherhü kerikelee ni</u>	e	<u>Puuroele' teh da shi-eh kehtsüketa lo.</u>
6	<u>Kohima dau ehri kethsü ele deh kehtsü mepfo</u>	f	<u>Kezüthrü zah 22, mepfo 1944</u>

Ethrö loehlo mhe mesüphe rö mhe mezenguphe lo(Mind Map) kehtsü ni ehdze' chelo kehtsüro pfoh mierhi rreh soni kechy chelo kehtsü puh yah. Kephrüdze loeh thu mebeh kehtsüro mhemeyiero pfoh kehkhi-kerhü soni mierhi rreh phelo kehtsü da' chelo-eleh aro mhemesü mekhu moi mecie kehe pelowe.

C. Kephrüdze loeh thumebah kehtsü pukah meyiero kehkhi-kerhüro pfhüphelo soni pfoh ehshü methöh dau thu leso hi.

D. Mhedze kepu:

Mhe dze' puh kehtsü ni wu deh kehtsü mhethoro mesü dele moi ehli loeh kebeh pfoh puhphe kehtsü puh yah. Ehdze ro kesoba ngu kehtsü momecyi lido loehlo mesüphe lo kehtsü pfoh puh lowe. Dumise puh kehtsü mecyi mhe dze kepu shi-eh.

No ni British rifümi thsü soni "Tennis Court dau ehri" kehye rö shi-eleh-i mesükehtsü dithre ya ehdze thu hi.

E. Ehtro thsülo soni mhetho hythre' rö thsühi. No ni Japan rifümi thsü soni Japan dau deleewu züjeo kezümiro nhie ehdze' puh kehtsü da' thsühi. Kephrünumiro keze' pfoh mithro pedi thsü hi soni puro tehri rö Japan Rifümiro da' thsü puro dze pfoh kezümiro nhie puh mehtsü. Mikelie putsülo minute 2-3 tsülo lolowe.

F. Leshikye keku pfoh kebehmiro lee kahkepumi kethröhi zülo soni kephrünumiro kesoh pfoh WWII kehye kehtsü shü dau evi wu zoh melo soni ehdze thuphe lo.

G. Kohima dau ehri kehye kehtsü mesü kete zeh loehlo British Sorkarini KET/ KES scholarship methsoh pfoh Nagami ketsü kenumiro kethröhi te yah. Kesemi ro lee kahkepumiro nhie ehdze pfoh wü leshikye kezümiro nhie puh kehze hi. Kephrünumiro mi 4-5 ehtro kelie thsü melo.

Pfühsemi Kethsü' – Römi, Ekhuh Lee' Minuh

KEPHRÜDZE DAULO CHELO KEWE:

1. Kephrüdze' phrühhi soni ehdze'chelo.
2. Kephrüdze' dau thumebah kehtsüro zoh soni ehdze pfühphche chelo.
3. Kahkepumi lee' kezümiro zü kephrüdze' ketahi.
4. Kephrüdze' chyba' da'mehdzü kehtsü thumebah kehtsüro thsüchelo.
5. Ami kadzüba' dumi'sero chelo.
6. Dumi'se lee' dukie pfüzöhmiro dze' puhkehzhete kebeh nhiepah linüh metró'pelo.
7. Ami lytsülydo loeh mhemesü kebehro pfoh sepuhmeciety da'medzülo.
8. Lytsülydo kewe lee' sekhö'ro zho'toh pfoh leshi thumena'lo ma'sü.

Dukie va kelie ezöh kelie nöcü kethsü beh. Nocü kese'keleeeo ni Römi, Kenhio ni Ekhuh lee Kecüh keleeeo ni Minuh. Pfühsemi kethsüro tenau Römi lee Minuh nhi ni nychü. Ekhuh ni kecühkebehnhielo pu zhotele ledyethro. Puuro zöh ni kese' deh rö kumo etse' modeh soni eloh mhaah loho deh. Kyehu kebehnhie mecyi phe-ba eleh loho kehtsü jelo mhethe kelie-i thsüloho deh. Shühjelo puuro pfühsemiro ezöh zü kyebeh tehri soni te eh.

Minuh lee Römi nhi ezöh lereh kwe' te. Puunhi mehse wu kehtsünhie keto-keso kewekelee'ro pfoh mehto, puwe

jühthrü hi rö lereh mewe kehtsüjelo puuro zöh mecyi enyi moi trela te eh. Ne Ekhuh ni ezöh khöjoro meduh to che'deh soni pu zöh kumo mehoyo rö' 'Azöh,no ni chy deh-ele nye ni hidau

to de shyro puh zo te.

Kenieny, Ekhuu ni reba mhah thsüfuh deh kehtsüchy puuro zöh chy deh. Minuh ni puuro zöh kumo pfoh daba' hohthrü di shyro mesü thowhu soni beh kedzüjelomo Ekhuu ni wu kehtsünhie kechychu tekhe' lu ezöh kumo to zhode kehtsü che eh. Mesü thohu rö kebehnhie Römi ni kye te wu.

Puhonhi ehda kelie mesüphe lo. Puuro zöh kumo pfoh myepu throu hohthrü deh soni shühpatö mye thsü rö liekha thsü rö beh. Shühthre kehtsüjelo atsado aro kechychu patö lo liekha thsüto mecyi kehnü modah shi-eh rö puh te yah. Tewe tsülonhie Ekhuu ni kye dele wu kehtsünhie puuro zöh daba beh rö shisoni enü'hi, ne Minuh ni ehdze keso pfoh punhie puh mü deh. Ekhuu ni kyehu meduh loeh kumo pfüh,ne puuro zöh kumo ngulo mo. Myepu loeh ehdi tenhi kehtsünhie ehdi ledyethro pe kehtsü chelo,ne Minuh ni myepu dau liekha thsü rö kebeh jelo kechychu tekhe lu lo shü' deh.

Puuro zöh chy deh kehtsüchy,puuro mecyi qa-ehstü te deh mokesü tsülo wu deh. Shüh tsülo nhie zethu ni pfüzöh kye lolowe kehtsü zho' thsü

mete mo. Ekhuu lee Minuh nhi zethu ni ezöh kye melhi di shi-eh soni mesü thowhö rö beh kehtsünhie Römi ni ehda kelie rhühphe lo. Minuh lee Ekhuu nhi tehkehqa soni ku keloni ezöh kye dau lhi,ku-o kehmo ni prüthsüba lhi mete de shisoni keta hi. Shisoni patsapah mhe kelie khemebeh rö teh phe shühno bo meze' kehqa de kehtsü kesoh lo. Minuh ni puwe ela'loho kehtsü mesü rö Ekhuu ni ethö soni beh. Römi mecyi Minuh ni Ekhuu ela'loho kehtsü che rö beh. Ne' Minuh lo ku melo de kehtsü ehda mesü rö beh. Shisoni methri Minu nhie ehda puh hi. Tehkhqa kehtsünhie zehche thsümebeh kehtsü meze hi deh. Nye ni ehlü pfoh ka kehle hi kehtsünhie noh ni kehwa tetro hi deh shi-eh puh. Ekhuu lee Minuh nhi teh kehqa phe kehtsünhie Ekhuu ni eri,Minuh ni chyba teh phe kebehnhie Römi ni ehlü pfoh zehche ka kehle hi. Shühnhie Minuh ni nye ni zehche bo dah, nye ni ku-o da shyro kehwa tetro hi. Ekhuu ni puh kehtsü noh ni a chyba te ah, dithri ku di-o shi-eh puh se kele' hi. Minuh ni puh dele hi kehtsü, zehche zoh hi leh, nye ni bo kehtsüjelo eleh rö be ah shi-eh. Römi ni keta pfoh tsühi kehtsü Minuh ni kulo dah shyro keta hi. Shühjelo Minuh ni kye dau lhi,Ekhuu ni enyimo mecyi reba mhah

Ihi te deh. Ekhuhi ni te kemomhödzü Minu ni punhie puh kehtsü-‘a jükerio Ekhuhi, noh ni thsükhuni tsülo kehtsünhie a nhie meche hi deh shi-eh puh. Shisoni puunhie qa-ehtsü te deh. Shühjelo Ekhuhi ni thsükhuhni tsütolo kehtsünhie kadzüketö ba böhhi eh meh. Minuh ni atsaso ketso Ekhuhi pfoh jükerimi thsüte deh meh. Tenyimiario mehli te kebeh kelie-therü tsülonhie te wu chühbo throu moi etso lee cekye loeh etho mokesünhie tsotsü’, chühka moi ehno pfoh kehza meri hi soni te wu etho loeh meh. Shüthre kehtsünhie chümerika ni ami-eh kedzü-eh mo meh.

Minuh kechy zütehri loho kehtsüjelo Minuh ni pu jükeri kese’keleeeo nhie khah hi kehtsü- mhekakeliebalo minuhro chy mosü deh kehtsünhie kese’miro lo chy meri metsü leh shisoni khah hi. Römi ni pu kekha khepfoh tsü hi. Shühtsülonhie Ekhuhi

mecyi mhe katrö mesüso, pu ni Minuh jükeri kehtsüjelo pu chykezü-o nhie ehse trokeme kahpuhi mokesü mesüro netho dele te wu. Lehnga kelie zükethsü lo soni lehnga lo puwe kahkepu sepuro pfoh Minuh nhie puh kehze hi de shi-eh. Noh ni a chykezü-o Minuh nhie rübe lothsileh mepfo kepe thsülo deh lee’ puwe lo hazhuh wekemo so sa’ deh shi-eh puh hi ide shi-eh. Ne lehnga ni Ekhuhi sepuro puh meciety mo rö – i jükeri Ekhuhi ni puh kehtsü “ kesemiro lee’ kecühmiro ketöyi chy kere di meh shi-eh puh hi rö teh deh. Minuh ni lehnga sepu shühno kele’ dele kemonhie lehnga ni teh zo deh, shüthre soni Minuh kese’-kecüh chy kere te de meh. Lehnga ni ehse puh kehze mecie kemo zü soni nöcümiro ketoyi ehse puh kehze zhomo deh kehtsünhie ‘Lehnga sepu-seyi’ shi-eh rö puh te-eh meh.

SEKHÖ'KAHRO

- 1) Mehyo- meyi pfoh kehzi kehtsü
- 2) Hohthrü – kadzüthroeh ketehtsü
- 3) Tekhwe – batsüh moi phetsuh pfoh kehrhe
- 4) Qa-ehtsü – kekhho teh deh kehtsü
- 5) Lothsileh – rübe/lothsi thsi kehtsü sü

DA'MEHDZÜ KEHTSÜ

A. Kehtsü-eh kebehro kele'hi:

1. Pfühsemi kethsüro diby thre'ro puro zöh lereh te ro?
2. Ekhuh ni mah thsüfuh kedechy puro zöh ni diby thsü deh ro?
3. Ezöh chy kehtsünhie Minuh lee' Römi diby thre ro hohthrü deh ro?
4. Römi ni diby thre soni Minu lo tehkeqa kehtsü loeh ku melo ro?
5. Ekhuh ni diby sepu pfoh lehnga nhie puh soni minuh nhie puh kehze hi ro?
6. Römi ni minuh weh kekha diby kkepfoh tsü hi ro?

B. 'A' loeh kebehro lee' 'B' ,loeh kebehro zho' kehtsüo sühkehrhü hi.:

A	B
1.Zöh keso ni thö-enyi	a.Cekie loeh wu etho kemomhödzü
2.Römi ni Minuh zohmehzhe kehtsü jelo	kehzahe –eh
3.Minuh lee Ekhuh tehkehqa	b.Mumi kethsü beh
4.Lehnga ni	c.Ehse puh meciemo.
5.Ezöh ni tewö	d.puhwelo tehkeqa kehtsünhie ku melo ni
6.Ehtso,chühka moi ehno pfo	e.Soni zethu ni pfüzöh kye lhi lokewe zoh
	f. Römi lee Minuh ni puwe zü kye beh
	kehtsü nhie

C. Pfühsemi kethsüro puro zhotele i mesü kebeh sekah kenhi-kethsü loehlo ehdze thu hi.

- i. Römi:
- ii. Ekhuh:
- iii. Minuh:

D. Sekahro phrühhi rö zho' leh zho'mo laa' thohkheleoh thuhi:

- 1. Römi, Minuh lee Ekhuh puro kethsü tehkeqa _____
- 2. Tehkehqa kehtsü zhoto soni thsü hi eleh Ekhuh ni kulo de _____
- 3. Puro zöh kumo pfoh reba mhah hohthrü deh _____
- 4. Römi lee Minuh nhi Ekhuh kehdo soni Minuh lo tehkehqa kehtsü loeh ku melo dah _____
- 5. Ekhuh ni lehnga ketse mhah Römi nhie ehse puh kehnga hi _____
- 6. Ekhuh ni reba mhah lhi te deh _____
- 7. Ezöh ni pfühsemi kethsü ro tenau Ekhuh medo kelee thsü te _____
- 8. Lehnga ni minuh nhie "Kesemiro lo chy meri deh" shyro ehse puh kehze hi _____

E. Ehtro thsülo soni ketahi:

No ni Ekhuh lee Römi zü pfühsemi thsü kehtsü da mesülo soni diby kelhi thre kehtsü lhiwu dia ehdze thu hi.

Nagami Kadzü Dau Selenükewe Keze' Kehtsü Dze'

KEPHRÜDZE DAULO CHELO KEWE:

1. Kephrüdze' phrühhi soni ehdze' chelo .
2. Kephrüdze' loe thumebeh kehtsüro zohlo soni ehdze'mo'kehsüro pfühchelo.
3. Sekhö' kethse'ro chelo rö pfoh sekah dau thsühchelo de.
4. Kahkepu'mi lee' kezümiro zü ehdze' ketachelo de.
5. Sekepu'mi ni puhhi kebeh thre'toh soni thumehte kehtsü ehdze' chelehdyelo.
6. Sekepu'mi ni puhphrehi kehtsü sepuro thuchelo.
7. Rev. Dr. Clark lee' kedzü'miro selenükewe pfohkeze' soni kelhi' meduh Nagami jelo mhetho kewe thsühi kehtsüro chelo rö puuro kewe thsehlo.
8. Kezümi zü kwe'rö lyrhü soni mheche pfüh lo mo'kehsü jelo mhekepuketa da'mehdzülo ma'sü.

*Rev. Dr Clark ni selenükewe pfoh
Nagami nhie keze'hi kehtsü dze'
Mepfo 1872, Rüniethrü Ezah 22.*

Netho loeh ezhi' daulo jülönkehpfü jelo mhekesoh rö beh. A kye phenhie phadze' pheh ela rö zohhi kehtsünhie nethomiro lee' lakaba' nethomiro zoh ni soni khwerö beh. Nye ni selenükewe pfoh nethoba' keze'te kebehnhie aweeh sehke, ne' tsathiny puuro mecyi zoh ni kehtsülo puuro li kehphrü thsürö behdah. Nyeni ejüh daulo kehumi lenü thsühidi-eh kebeh zoh ni rö tewu khwe soni beh.

Kyehu daulo kekha'thsü kebeh ehkhwero cheweh. Kekha'ro pukah methsehmezhü' rokwe methsemezhümiro li-eh lo prekebeh jelo. Nye ni tsathiny jülöhpfühi di-eh kebehmiro kyehu daulo ehkhwero pre-eh zho de.

Nye ni Molungkimong netho dau wukehlochy, ezah pedi' ny Mapu mehlilo kehtsümi cirü'pangö jülöhpfü di-eh kebeh hi Mapu mhethozoh. Nye nü Pu nhie hypatö khah loho. Ehmi cirü'pangöro Jisu Khrista lopfoh puuro kelhi' thsütedah, shyehkehtsü hy selenükewe keze'te kebeh a mhetholoeh a li bomedie' pfohtsühi.

Puuro lipfücühthsü soni lhiwu. Tsathiny mecyi lipfütsüh thsü rö dukie puuro pfükese'mi nhielo kehzhewu kebeh kelhizho' lee mehliteeh kehtsüro kheche'deh soni lenü kethse' zülodah.

Sibsagar Mission centre dau kebehnhie, ewö' kehtsükezhü' kadzütheza' thedeba' dytrühvü, mesüpföh mehtha kehtsü, kelielie ketsü wahkebeh dze'ro kehphrü thsüte kehtsüshü ba', atsathiny thre' zahwe kehtsü mesüphrelo mo. Ne' Mapu ni hyketso' aweeh tela'te. Nye

ni atsahy chelo dah, pu ni hyboeh a mhetho kesoh mehtedah. Hyboeh wu de kebehnhie mesü mehthate kebehro Pu ni thsümewhu hidah. Molung nethomiro aweehlo puuro netho dau wuh mehtsü ni bi'rö rifümi lhasahrü ketse' mhah Sibsagar daulo aweeh khwete soni züwu kehtsü a li bomewe mehdeemo.

Ehthrü kelie wudeh kehtsüba', Buhlothrü ehli kehde kelo ro ni Kehukye thsühi kehtsü mezehi. Nagami kadzü loeh Baptistmiro Kehukye kerikelee nie' shyro mesü. A kyemi Mary zü soni Boston daulo tepre kehtsü tsühthsony chyle mesühi kehtsünhie ha'nhi mesürö tewu kehtsü Indiamiro nhie selenükewe pföhkeze' kehtsü anhi mhetho nie' shyro tewu. Kadzü lee ehmi chekemoba' kahpu de kehtsü ami li dau beh mo.

Nyeni Nagami zükechü' kerikelee'o mesüyah. Puuro kadzüketö' ba'lo tedzü Assam dau mhena' thri soni ami leshikye phenhie wueh. Puuro liny rö leshikye kahpu kebehro shezoh kehtsü meze ngueh. Puuro leshikye da'zho'ro lee' mheche nhiepah liny-eh kehtsü ngulo. Nye mecyi ehmi ledyethro soni kadzüketö' ba'lo tedzü eh kebehro zoh pföh mhemesü rö

beh. Tsühlo thahkehmo loehlo nyeni puuro mi kelie, pu ze ni Supongmeren zükehchelo. Hyjüba' Nagamiro kadzü loeh mhetho thsüwu kehtsü Rev. Bronson zü mhetho thsüte kehtsü-o Godhula ni Supongmeren züwu awe kechü'hi.

Kehchekelochy kehzüwe mheh prelo. Aro tenau kelielie kahpuh kehtsü da'mehdzüpe. Godhula lee' nyeni Assamese lee' English pfoh Supongmeren kahpuh soni Kehumi mehli mecyi pfoh pu nhie puhhi Supongmeren mecyi puuro miro dze', zho'tele lee' lehphrero ha'nhi kahpuhi. Supongmeren ni Godhula zü puuro netho dau wu selenükewe pfoh keze'hi. Pu phehlo tsathiny hyboeh eny soni aweeh zülo. British Sorkari ni aweehlo Nagami kadzüketö' ba' throh lookewe khepfoh tsü'kemonhie Godhula ni hyboeh hi

mhetho kethsü zatre kewe nüa'leh, pun mi teköh lo likehdemehlo soni shühro zü Sibsagar loeh wu a nhielo puuro jülöhpfülo.

Kenökelee dau tsathiny nyeni Molungkimong dau behdah. Ehlikehdekelo ehmi cirü'pangöro jülöhpfü mehlo kehtsü zü a kelhi' dau selenükewe keze' kehtsü mhetho ni Nagamiro tenau behdah. Hynohy ni a mhethodah.

Nye ni Sibsagar Mission Centre dau dele'dzü a mhetho dze'ro pfoh puuro nhie keze' kehtsü khweoho rö beh. Nye ni Mary züsoni dele'wu de. Shysoni kwe'kehzü rö ehmi hyro nhie Mapu se pfoh puhkehzhete de. Selenükewe keze'pehi ma'kehsü ehshü shüh hynohy dah shy kehtsü chetylodah atsahy.

SEKHÖ'RO

1. Selenükewe : Mapu Jisü Khrista sepü
2. Jülöhehpfü : Jisu Khrista mehlilo rö ejüh dau lo thrümethseh soni sehtsa thsülo kehtsü.
3. Phadze' : Kyediba' thsühshe shehhi rö dzetetro'mebah kehtsü.
4. Lipfücüh : Mhekewe thsükehtsü dau meli'dye
5. Zahwe : Mhe katrö' thsülo kehtsü.
6. Ehlikehde : Ehli thsükethse' lo.

DA'MEHDZÜ KEHTSÜ

A. Sekhö kethse che keloro pfoh sekah thu phe hi.

B. Mhekehtsühi kebehro ehse kele'hi:

1. "Nagami kadzü dau selenükewe keze'kehtsü" kephrüdze'dau zethu' ni ehdze' puhhi ro?
2. Dibykethsü tsühlonhielo ehdze' hyno puh mehte ro?
3. Nagami kadzü loeh Dr. Clark mhetho ni diby ro?
4. Molungkimong netho dau ehdze' hynohy puhkebeh nhie dibythre' kehtsüro mezengu ro? Ehdze' thuhi.
5. Ehdze' puhmete kebeh tsühthsony ehmi dizhe jülöhpfülo ro?
6. Dr. Clark ni Nagami dze'dibythre' rö puhte ro?
7. Dibykethsü jelo Dr. Clark ni Nagami ehlikehdekeloro pfoh lipfücühthsüa shyeh ro?
8. Clark ni ehdze' puhkehtsü loeh no ni Godhula lee' Supongmeren nhi dze' diby chelo ro?
9. Nagaland dau Baptish Kehumiro Kehukye kerikelee'ni daba' beh ro?
10. Dr. Clark lee' pu kyemi Mary nhi kerikelee' puunhi mhetho kethsü ehshü daba' mesüte ro? Ehdze' loeh puhkehtsü Mapu ni puunhi mhetho kethsü ehshü daba' kesohmebeh ro?

C. Ehsekele' kebeh zho'kehtsü-o kehtshelo:

1. Dr. Clark lee' pukyemi Mary wukehtsü ehshü zeh _____
 - a. England
 - b. Boston (USA)
 - c. Europe
2. Nagaland dau Jülöhkehpfü mhetho thsükerikelee' ni _____
 - a. Molungkimong
 - b. Mokokchung
 - c. Impur Mission centre.
3. Clark' ni selenükewe keze' kehtsü mhetho thsükerikelee' ni _____
 - a. Molungkimong
 - b. Impur Mission Centre

c. Sibsagar

4. Supongmeren lee' pu nethoro rifümi lhasahrü ketse'wu _____

- a. Dr. Clark lee pu chykefü'ro zükehye
- b. Dr. Clark nhielo jülöhpfülo.
- c. Dr. Clark khwete soni züwu.

5. Dr. Clark mhöjüba' Godhula ketse' pfoh Molungkimong dau wukehtsü pukah shyeleh _____

- a. British Sorkari ni Dr. Clark lo Nagami kadzüba' wulookewe khepfoh tsü' kemonhie
- b. Dr. Clark ni Nagami dze' chepfoh mehtha
- c. Godhula ni Aomiro llehphe che.

D. Kephrüdze' dau sekah dano ni hythre' rö puhmehte la' pfhüh soni thuhi:

1. Minuhro mhe lehdye kehtsü mhetho zoh ni rö beh.

2. Nagami likehdekehlora du kelhi'zho'tele khekehtsü metha mo.

3. Dr. Clark lo ehshü chengukemoba' kahpuh kehtsü thsümebeh-ah.

4. Godhula, Clark lee Supongmeren ro kelielie kahpuh.

5. Godhula ni Nagami kadzü-u selenükewe keze'kehtsü mhetho bohdzü thsüpfoh tsühi.

E. Kezü kepfhühlo soni Dr. Clark ni Nagami kadzüu mhethohtsü kebehnhie mhekehthrü-kereh zükechü'kebeh kah pangö thukengu'hi.

F. I kelhi' dau mhekehthrükereh zükechü' kehtsüdze' thuhi.

Aro Liekha

KEPHRÜDZE' DAULO CHELO KEWE:

1. Kephrüdze phrüh hi soni ehdze chelo de.
2. Sekhö kethsero chelo de.
3. Kahkepumi lee' kezümiro zü kephrüdzero ketalo.
4. Ehda kethse lee litsülido ro kelielie zü keze'lo
5. Kephrüdze dau mhedze pfüh chelo soni pfoh damehdzü kehtsü thu mebeh kehtsüro thsü chelo.
6. Kephrüdze dau mhe kehtsühi kebehnhie ehse kele' chelo.
7. Nagami liekha tsa kadyedye kebehro chelo
8. Nagami liekha da' kadyedero khah chelo
9. Shü-ehzhe kedzümiro liekha tsa kadyedye kebehro ruh moi pukewe dze' ro chelo

Nagami shü-ehzhe kahdyedye kebeh thre' soni liekha mecyi kahdyedye beh. Shü-ehzhero meduh lethre' ledyedye liekha kethsü da' behtu'. Shühjelo evy ehshü kadyedye ba' wu kehtsünhie kehto kahdyedye nguloeh.

Shüehzhe kahdyedero kelielie zü keche soni kwe' kehrhü lhiwudeh kehtsüchy kehto-kehsoro mecyi kehde pre rö mi meduh lo to moi medo kehtsü kehto-kehsoro thsü prelo. Kehto-kehso shühthre' kehtsüro shyelah vothsü pfoh kahvüba zü khah kehtsü, vothsü lee rhü'nah, fütshü lee vüdo' khah kehtsü, kerikhöh pfoh kahvübo daulo khahto kehtsü,

vopheh dzühto kehtsü lee fütshü kehphe (tötha) kehtsüro.

Nagami liekha ni ejüh pfoh khakhethro rö puh di tengu'pre soni tsü'che pfoh wehtoeh. Teri' pfoh kethöh kehtsü thsüeh mo.

Nagamiro kehto-kehsoro pfoh tahkie thsükehtsü da'thsüche. Mhe tahkiethsü kehtsü da' dukielo kehzhewuh. Mhe tahkie thsüpfah khahto kehtsü ehdi tengu' soni towe. Mhe tahkie thsükehtsü da' trokeme shyeleh emye tefü kehtsü, meci pfoh kehna rö phohmethsoh lee meta' kehtsü. Vohtsü lee tsehthsü'ro emyetefü, kerik'höhro mecyi tefü pfoh tahkie thsüloeh. Nagami meduh lo ethsü' tahkie to ni kehtsübeh. Ethsü' tefü pfoh tahkie thsüeh kehtsü hy atsado ni thsümetrö' mezzo modah. Kedzü'jelomo ethsü'ro mahkhu' tefü kehtsü to metrö' kehtsü phehlo cancer kethsü' pre deh weah, shyeh. Shüh jelo kumo' jelo wemo kehtsüro

to metrö' mezzo sa'deh, shyro puh-eh. Meci pfoh ethsü' moi kerik'höh kehna soni phohmethsoh kehtsü ni ethsü' tefü kehtsü thre'rö thsümetrö' mezoeh mo. Ehda' kedzü' kelie mhe meta' soni pfoh khuwe' wehto kehtsü. Erhöh pfoh meta' soni rhü'nah/ja'ce thsükehtsü Nagami tenau meyie. Rhü'nah/ja'ce ni ehdisü züjeo ehmi katrö' medoeh mo ne' pfoh khuwe' moi tathuh thsüto kehtsü ni towe.

Kahvüba mecyi meta' mebeh soni tsühlo ketha' pfoh khahto teloyah. Kahvübaro enoh kebeh nhielo söpfah ekwe'ro khöhi soni qathsa moi qapho keci'cy thsülo soni ehbu dau meta' mebeh yah. Shysoni ehthrü kelie-kenhi chyba' pfoh khahtoloyah. Kahvüba' ni pfoh meta' kehtsü lethre'mo soni pfoh tahkie mecyi thsüloeh. Kahvüba meta' lee tahkie nhi pfoh ethsü' lee kerik'höh khuwe' loeh khehi kehtsü ni towe.

Dzühnö weh ehnü lee eboh mecyi pfoh meta' mebeh soni thuthsepfah ehtu kerü'lo soni tahkie thsüloyah. Dzühnö tahkie ni Aomiro ni thsüeh. Dzühnö tahkie mecyi pfoh ehthsü' lee kerik'hö tahkie zü khahto kehtsü towe. Lenayeh nü mecyi pfoh khakhethrolo soni theni phoh methsoh pfoh tahkie thsüloeh. Tahkie thsü kehtsünhie

tsühlo ketha' behloyah. Yehprü' kahdyedye katrö' pfoh khahtoyah. Netsu, Thonekhöva, Vüdo , Chemereh lee Tsüchero pfoh khuwe dau kehrehi soni towe mehloeh.

Tsühthsony aro kehto meye kelee'u ni bethu ne' metrita lee thsübe mecyi bethu chy to metrö' keleero. Thsübe pfoh menahbe zü khahkerhü kehtsü towe. Metrita ni pfoh emye röto moi pfoh beh toeh. Shü-ehzhe kemeba' ni metrita lo rübe jü-i to metrö'. Kedzü'jelomo metrita sheh lookewe kadzü beh kehtsü jelo. Menahbe pfoh soni thuwa' thsütoeh.

Nagami kehto-kehsoro lehdyethro kehtsü thsüeh. Ewöh, tsüko, keniwuh, lehbo, ehzho, liparo kehto kewe thsüteyah. Kehtoro meduh tenau ehzhoro pume tsühkelee thsüeh. Shühjelo mhe kebehmiro nü thrito metrö'eh.

Nagami kehto meye kelee-o ni ehthsü', ne' shühpatölo yehprü' katrö' aro kadzü ba' lhi kebero mecyi khato kehtsü beh. Tsühlo kehde kebeh zü soni kehto-kehso mecyi kehde cedah, lahkaba' miro kehtoro mecyi aro kehto-kehso thsütedah. Ne' Nagami zho'tele loeh ni dukie lo to-so kehzhewu kehtsüro lo medo mekö' kehtsü beh. Evy lhe' mi kadzüba' tedeh mecyi ami kehto-kehsoro mesü lee mengu'rö teyah.

SEKHÖ'RO

1. Liekha : khahmebeh kehtsü moi liekha kehtsü da'
2. Liekhah : lieh khahkehtsü, khöne lee khuwe' ro kepe' kehtsü
3. Dzühtho : ketha' khah soni to kehtsü
4. Töthakehphe : bethupfoh yeh khahkehrhü rö to kehtsü
5. Tengu' : ehdi we
6. Tahkie : emheketöh-i mekiedeh kehtsü
7. Tefü : pfoh emye patö khehi rö bomethsoh
8. Meta' : tah mene' mehtsü.

DA'MEHDZÜ' KEHTSÜ

A. Mhekehtsü kebehroeh sekele'hi:

1. Nagami meduh lo medo kebeh kehto-kehsoro dithre' rö prelo ro? Kehto-kehso dibyro pfoh puh-eh ro?
2. Kehtoro khemebeh metha'lo de kehtsünhie diby da' thsüeh ro? Ehdaro cetengu kehtsü thu hi..
3. Dibykethsü jelo ehthsü' tahkie to kehtsü ni kumo' jelo wemo ro?
4. Dibykethsü jelo mhe tahkie thsüpfok khatoeh ro?
5. Nagami kehto pfoh meta' soni toeh kehtsü mhezeh kehnhi thuhi.
6. Nagami yehprü' khahto metrö' kehtsü zeh thuhi.
7. Dithre'rö Nagami liekha ni kahdyedye katrö' kebeh puh loowe ro?
8. "Nagami liekha ni ami lethre'lo ami kadzü loeh kebeh mheyero pfoh thsüeh kehtsü liekha" sekah hynohy mezü' kehtsü pukah thuhi.

B. Ehse kele' kebeh zho'kehtsü-o kehthelo:

1. Nagami liekha ni ejüh pfoh khahhi rö
 - a. Puh diengu preloeh
 - b. Chemereh lee thohne pfoh kethuhhieh
 - c. Mene'thsüh rö tsüche keti'thsüh
2. Nagami meduh lo ethsü' khe metha' mebeh kehtsü to ni.
 - a. Ethsü' tahkie
 - b. Ethsü'thsö
 - c. Ethsü'tathuh
3. Nagami mhepfok meta' rö khahtoeh kehtsüro
 - a. Keri'khö lee ehthsü'
 - b. Metrita lee thsübe
 - c. Erhö, kahvüba lee lenayeh
4. Zhocüh ni Nagami kehtoro tenau pume tsühkelee thsüeh kehtsü pukah ni
 - a. Zhocüh ni pumereh
 - b. Lakaba'miro ni to ni.
 - c. Dukie lo ezho' thsümehte kebeh kyekenyemiro tato

5. Nagami shü-ehzhe kahdyedye kebehro kelielie zü kehcheprelo kehtsünhie diby thsüdeh ro?

- Meduh lo tahsethsü soni kehto-kehsoro medo prelo.
- Keto-keso khemebeh metha' kehtsü da'ro chelo
- Kelielie liekha da'ro thsü soni meduh lo medo kebeh keto-kesoro khahche prelo.

C. Ehtro lohlo lehdyethro kehtsü rreh tenguhi

- Phohmethsoh, tefü, meta, kethöh to
- Liekha, liekhah, khahto, chühboh sheh
- Behto, lhohto, kethöhto, methito
- Vothsü, fü'thsü, kube'che, tsehthsü'

D. Nomi lehphre dau hyrohy pfoh diby koeh ro?

- Bamboo shoot : _____
- Fermented Soya Bean : _____
- Preserved mustard leaf : _____

E. Ehtro thsürö ehse ketahi

Nagami liekha kethsüda' ketöh-i mesülo soni pfoh nomi kezüro nhie puhmechehi.

F. Mhekeze'to kehtsü mherhü thsülo. Nomi class miro mi thro'kelielie kehto pa kelielie pfohwu soni meduh lo keze'to kehtsü zah ny kwe'rö keze'tolo.

Kerikelee' Lo Ehzhoh' Thsümehte Kebek

LÜHZO DAULO CHELO KEWE:

1. Lühzo phrüh zho'tohhi.
2. Kahkepu'mi lee' kezümiro zü lühzodze' ketahi.
3. Lühzo weh seboh chelo.
4. Kerikelee' lo ehzhoh' thsümehte kebek kerhi'nöh meduh mewe'pre lethre' ledyedye medo thsüloeh kehtsü chelo.
5. Lühzo dau kebek sekhö' lee sekah kethse'ro chelo.
6. Lühzo dau thumebek kehtsüro ehdze' enü'hi kebekro kele' chelo.
7. Dzüta lo damehdzü mo soni sekepu da' chelo

Chühbo' kecy lahdie ketre loeh kebek ni
Tsüli theni zü mewe'prelo
"Nye ni mewe'pre ni-ah" shyro puh
"Shysoni mewe'pre köpha pfülo".

Ricüh epu' throeh edehte kebek ni
Zatsüh mehthromehlö soni
"Nye ni kerü' kadie pre niah" shyro puh
Shysoni edeh mhehmheh dzüdeh.

Rocü' cüh ni ehkho loehlo kusü kethse' pre
Soni ketsüü' dau ketsehtseh zhohphe
"Nye ni rocü' kadie mewe'pre de" shyro erö
Tsüthsony zhoh da'mehdzü rö zhohtehdeh.

Thro'mi nöcüh ni phetrüh kepo' pheh ela rö kumo' mehtohi,
"Nye mecyi mikedzü'mi thre'toh" shyro puh
"Nye ni mewe'pre kadzü kadie'o zoh de"
Meze' kehtsü ni a jelo we" shyro teh hu'te

Kerikelee' lo ehzhoh' thsühimebek kehtsü ezöh ni ecühro zohjütehnü rö bek
Ne' pu ni puuro sehkhede mo
Kerhi'nöhro rhy soni mewe'pre rö kese'thsoh kehtsü
Tsühtha ehzhoh' thsü mehte kehtsü pu ni cheweh.

SEKHÖ'RO

1. Mewe' : dyepre kehtsü
2. Ricüh : kerì' kecy
3. Epu' : kerì' patö lahdie dze mebeh ketsü
4. Mehthro : jükehthro kehtsü
5. Kethse : keny moi kehi'kehtsü
6. Ecühro : khuhniu moi rocüh kho molah soni etrüh züte kehtsüro.
7. Jütehnü : zohnühni kehtsü

DA'MEHDZÜ KEHTSÜ

A. Kehtsü kebehro kele'hi:

1. Lühzo dau thumebeh kehtsü ecühro nü diby ro?
2. Du'zho' thsümete me beh kehtsü ezöh ni ecühro mewe'pre kehtsü sekhhe leh mo ro?
3. Dibykethsü jelo ehzho' thsümete kebeh ezöh ni ecühro zoh jütehnü-eh ro?
4. "Nye mecyi mikedzü'miro thre'toh" Zethu' ni ehse hyno puh ro? Dibykethsü jelo puh ro?

B. Zho'kehtsüosüh kerhühi:

A	B
1. Thro'minöcüh	a. Tsüli theni zü mewe'prelo
2. Ricüh kecy	b. Kusü kethse' pre
3. Chühbocüh	c. Mhehmheh edeh tedeh
4. Rocühcüh	d. Phetrüh kepo' pheh ela soni kumo' mehtohi

C. Sekhö'ro pfoh sekah thuphrehi:

1. Mewe'	2. Zhoh	3. Phetrüh kepo'	4. Ecühro
5. Tsühtha	6. Ricü	7. Ethroeh	8. Ketsüü

D. Dzüta lo damehdzü mo soni ehse puh kehtsü –extempore speech shi-eh. Latin sekhö loeh ni 'Atsa puh kehtsü shi-eh'. Sekepu da hynohy ni iwe mheche lee ehse puh keche kewe-kehsü zoh kehtsü. Tsülo tho pfoh tsü hi soni puh mehtsü hi ah. Shisoni ami keche lee' ehse kepu da kewe-kehsü zoh lo yah.

Ehse kepunhie chelo mokesü zho ro:

1. Ehse pukah kebehro lethre puh masü
2. Sekepumiro seh tsülo minute 2-5 tho pfoh tsü hi rö puro mesü kehtsüro puh hi melo yah.
3. Tsülo thophe pfoh tsü mebeh kehtsü patö ehse puh kehtsü zhomo.
4. Lephe kehnhi pfoh puh kere kehtsü zhomo. Ketrömile lee Nagamese pfoh puh kere deh kehtsünhie zo we mo.
5. Ehse kepu kewe-kehsü kezo miro ni misü kelo moi keta kelo ni thokhe thsü yah.

Damehdzü rö ehse puh kehtsü da' lethro loeh cetengu kehtsü thu mebeh.

“Mhekakeliebalo nye ni menapah shi-eleh”

“Menepa epah kebeh nhiepah ni lehkezo beh” mhekakeliebalo nye ni menepa shi-ele nye ni ‘khupa’ thsü soni tsülo meduh thenike füh te de. Nye ni kezü nhiepa meze ho. Nye ni mera mehkwele soni ela mezhü te de, a ketsü mesüh deh kehtsü nhie mecyi.

Mhetho kethsü: Damehdzü mo rö ehse puh keqa kehtsü tsülo kesoh pfoh tsü soni kepvrünumiro lo ehse puh melo leh. Kahkepumiro kepukah seboh kedzüro sepehi we.

1. Aro yichie-yimhou mekha lo mokesü
2. Tsülo - tsühle kehde kehtsü
3. Chühboro mekhalo mokesü
4. Nagaland dau menapa ro

Kedi-o Bavü

KEPHRÜDZE DAULO CHELO KEWE:

1. Kephrüdze' phrühhi soni ehdze' chelo rö ehda' thumebeh kehtsüro chelo.
2. Sekhö lee' sekah kethse'ro chelo de.
3. Ehdze'ro mesü soni dithre' wu dia' puhphre lo de.
4. Kahkepu'mi lee' kezümiro zü dumi'se ketalo.
5. Ami kadzüba' dumi'se kebehro chepelo.
6. Dumi'se dau thumebeh kehtsüro ehdze' enü'hi kebehnhie kethu moi sepuh dau ehse kele' chelo de.
7. Nomi mesü kebeh lee' lytsülydoro sekhö' zho'toh pfoh thuphre chelo.
8. Kengökhö ro pfoh sekah dau thsüh chelo de.

Sangtammi dumi'se puhte kebeh dukie Meseru lee' Ekwy nhi kezü kewe thsüwu. Puunhi kwe'rö lhe'tetoh. Zah kelie puunhi thele'te kebehnhie nethomi thro'kelie ni ngaache kemö' katrö' pfü wueh kehtsü mezengulo. Shühnhie Meseru ni pu kezüo nhie "Nye ni ngu kebeh no-i ngueh leh mo ro?." shyhi. "Ooh yah! Ngaache hu'rohy zethu' ni ngumo di'o? Shyrö Ekwy mecyi puhkele'hi. Ehda mesüphre mhehmehlo, shyro ekwy ni Meseru nhie puh.

Meseru ni Ekwy nhie ehda' puhhi soni puunhi tephe' lahdie yichieba' esehvü rö beh. Minuh ni shühboeh tephe' kehtsünhie Meseru lee' Ekwy nhi

kehwa lleko'hi rö minuh-eh kera'deh soni ngaache bokedideh rö mehtha soni tehpri' tedeh.

Shühnhie Ekwy ni temheh phe' ngaacheo pfoh pu kahbu bahlo soni chühboh mele' tetro'pheh predeh. Shysoni puni Chühboh köpha pheh behlo rö ngaachero to kehtsekehi rö beh.

Meseru ni chühboh mele' loochemo kehtsü jelo tetro' meze pu kezüo nhie "A kezüo, ngaachero awe-i keze'hileh" shyrö khahhi. Ne' Ekwy ta'kehshüo ni pu kezüo lehphe chekehmo da' thsürö ngaachero to kehtsekehi soni beh. Meseru ni ngaache khahhi kehtsünhie

ngaache kwe'ro pfoh punhie kehza ketitihieh.

“I tsühlo mecyi wu de, Ekwy” shyse puhhi soni Meseru ni lide son tehdeh. Pu ni ewö' loeh tephe' kebehnhie chühboh kelie pheh zhobo' kelie mezengulo. Zhobo' zoh kebehnhie Ekwy ni ngaache eboh kelie meduh pu lekhe'lo to che'deh soni Meseru nhie tehwu dele'. “No diby zoh-eh ro?” shyrö Meseru nhie enü'hi. Shühnhieshü Meseru ni pu ba pfoh zhobo' keshu rö” hynohy kediuh weh bavü. Pun aweeh khwelodyey shyrö pu ni a zah mehli mehbeah. Bavü hynohy pu khwe enü'we pfoh kengö kelie. Nye va kelie-i ehkhwe hythre' kehtsüby che pymo lah” shyrö Ekwy nhie puhhi. Shühchy Ekwy ni bavü khwe enü' kewe shüh enü' ni mezodeh soni pu kezü Meseru nhie khah. “Zohmezhie rö va kelie aweeh lo bavü dehi mehtsüle. Ehkhwe enü'kewe kengö kelie shüh, nye mecyi enü'hi ni yo!” shyhi.

Meseru ni pu se kele'hi kehtsü kediuh ni ehmiro puwe bavü de kebeh

chelo kehtsünhie pu li kehdedah. “Ne' a kezüo, i jelo shyeleh nye ni zoh ledyehi de”. Nye ni kadzüketö' pheh tethroh kediuh lee' pu miro tedzüeh leh mo ya' zohhi de. Puuro dzü mo'aleh no ni tsühlo ketseh bavü de loowe; shyah.

Shysoni Ekwy nhie ehda' puhhi. “Nye ni kehwahi kehtsünhie, no ni bavü de damehdzü preloleh. Kerikelee' nhie sheshe thsü dehi. Shyrö ehluh lo erö' vühvühpre kehtsünhie kekhö metse'hileh. Shühshüh chety leh mo ro? shyrö puhhi. Ekwy mecyi “Ya! Chetydah” shyrö pu se kele'hi. Meseru ni kadzüketö' pheh tethroh pahtsopah mezehi soni kehwahi. “Ehmi kelie-i tedzüeh ma, atsahy bavü dehiedeh” shyhi.

Kahpu mebeh kehtsü thre' soni Ekwy ni bavü dehi. Kerikelee' nhie sheshe thsürö dehi. Tah...tah.. tah...! Ezhotrühro ehluh lo erö' vüh...vüh... vüh...pre kebeh chelo kehtsünhie, Ekwy ni ethö' soni kekhö metse'hi..Tah..Tah..Tah..shühnhieshü

ezhotrühro throsü predeh, soni kebehkehöh meduh pre Ekwy dzüdeh. Meseru ni puweeh kehdo dah, shykehtsü mesülo, ne' menö'lodeh. Shühthre' soni Ekwy ni mehzhe thsürö chydeh meh.

SEKHÖ'RO

1. Kehwa : puh tetro' mekhah.
2. Kechtse kehi : totoh, mhehmheh
3. Sheshethsü : zaza'thsü kehtsü
4. Ketiti : tetsümeza, dele' dele'
5. Throsü : zho'sü
6. Kebehkehöh : meduh, kehtemedzüh.

DA'MEHDZÜ KEHTSÜ

A. Mhe kehtsühi kebehro kele'hi

1. "Nye ni ngueh kebeh no-i ngueh leh mo ro"? Zethu' ni sekah hynohy zethu' nhie puh ro? Sekepu'o ni ngueh kehtsü diby ro?
2. Meseru lee' Ekwy nhi ngaache pföhlo de kehtsü jelo diby da' rhühphrelo ro?
3. Ngaache jelo Meseru lee' Ekwy nhi kezü thsükebeh bophodah, shyeh kehtsü dithre' züdao ro?
4. Meseru ni diby da'thsü Ekwy ta'kehsü-o kahpuhhi ro?
5. "Ne' a kezü-o, I jelo shyeleh nye ni zoh ledyehi de" Zethu' ni ehse hyno puh ro? Pukah ni diby puh-eh ro?
6. I mesü kebeh Ekwy ni kenökelee' nhie ngu kehzhü ngulodah, shyeh leh Meseru ni mezolodah, shyeh ro?

B. Kephrüdze' zoh lo soni shü methöh loeh sekhö' pfoh thulesohi.

1. Minuh-eh _____ deh soni ngaache bokedideh rö _____tehpri' tehdeh.
2. Meseru ni pu ba pfoh _____ keshu' rö hu'nohy kediü bavü shyah.
3. Kerikelee' nhie _____ bavü dehi, shy Rö Ekwy kahpuhi.
4. A kezü-o, I jelo shyeh nye ni _____ hi de.
5. Zhotrü'ro zhobo' ehluh lo erö' _____ pre deh.
6. Zhotrü' _____ meduh lo pre Ekwy dzü deh.

C. No ni mesü kebeh Meseru lee' Ekwy nhi kezü kewe keso' leh mo ro? Kezü kewe keso'mi diby thre' kehtsü pha' ro? Kediü bavü kephrüdze' hi pfoh kezü kewe keso'mi diby thre' kehtsü pha'/zho' ya' thu mehdzühi. Kelie noro jelo thuhi mebeh-ah.

<i>Kezü kewe Keso'mi</i>	<i>Meseru lee' Ekwy</i>
1. Keliele zü mhe keze'	1. Ta'sü rö keliele zü mhe keze' mo
2.	2.
3.	3.
4.	4.
5.	5.
6.	6.

D. Kengökhö' (Interjection) ami pheh mhe keme wö lee' mhe kengöthsü kehtsünhie lephre mhehhi kehtsü sekhö'ro pfoh kengökhö' shy Rö puh yah.

Zehero : aa', ayoh, ashüh, heu! Whi!

1. _____, ehtho ni a phe thrüdah.
2. _____ limezheah
3. _____ shyeh sa'leh!
4. _____! di kepah la'!
5. _____ a kecheh thsüh-ah.

Zho'tele Kewero

KEPHRÜDZE' DAULO CHELO KEWE:

1. Kephrüdze' phrühhi soni ehdze' chelo
2. Kephrüdze' loeh thumebah kehtsüro zoh rö ehdze' pfühphre chelo.
3. Sekhö' kethse'ro chelo soni sekahro pföh thsüchelo.
4. Mhekehtsühi kebehro zho'toh soni kele' chelo.
5. Ehle kethu da' kethse'ro chelo.
6. Kahkepu'mi lee' kezümiro zü kephrüdze' ketalo.
7. Ehmi zho'tele kewero thsehlo.
8. Jürhi ngu'medo' kehtsü lee' ehmi rhuh kehtsü da' zho'ro thsümehnalö.
9. Kelhi' zho' nhiepah linüh prelo soni da' zho' kewero thsüda'mehdzülo.

Nagamiro thsü'ri kehyete kehtsü dze'ro lethre' ehmiro ni ketateyah, ne' dukie pfüzöh tsühlo lhikehwu dazho' ngu'medo' züro, tahsetayi we, kelielie rhuh lee' jürhi khepfoh kelielie-eh tsü'kehtsü dze'ro chemezo mo.

Kelielie rhuh kehtsü lee' tahsetayi we kehtsü nhi ni prisazo hu'pah-hypa thre'toh, aro Nagami jelo.

Ngu'medo' soni lahdie loeh ehmi kechü' kelsonhie kelielie mese kehtsü Nagami zho'tele kewe kelie. Kehche-kehngu kehmomi mecyi lahdie pfüthsa kehtsünhie mese'hiyah. Pukah ni kelielie zü kehzükewe zehche. Ne' dazho' kewe hynohy atsado kelhi' dau

thsü mezomodah. Methsü'tro kelhi' dau zho'tele kelie shyelah kecühmiro ni kese'miro mese meri kehtsü. Kese'mi ni kecühmi mese' meri kedehnhie zohwe mo. Methsü' mephu dau mecyi kese'miro lo ehse puh meri mehtsüeh. Atsado kelhi' kehdewudeh kehtsü zü mheche lee' kyecinie we rö beh mecyi Nagami kelhizho' dau ni kelhizah katrö' moi keshe'mi seh jjürhi tsü rö tahsethsüeh, methsü' mephu ketöh dau mecyi kese'miro lo ehse puh merimehloyah. Methsü' moeh kelhi'zho' kelie shyelah kecühmi ni kese'mi ko kebehnhie kese'mi zeh koceh kehtsü pha'mo. Ehze mhöhjü ajükeri, atepi, apu, ani, apfüse' azöhse' thre'kehtsüro pföh koeh. Numiro

kese'mi rhuhloo chemo kechtsünhie
puuro pfüzöhro zho'che kehmo dze'
ketatedehyah.

Shüehzhe tenau mecyi kese'miro
rhuh moi jürhi khepfoh tsüteyah.
Shü-ehzhe tenau kese'kelee' ni jürhi
meduh pfüloyah. Pfühsemiro medulo
kese'kelee'o rhuh, pu sepu zü soni
pu lydo-lytsü zü mhethsüteyah.
Pfühsemiro tenau ni kelielie bö lee
chykha kechtsü phehlo kehzüwe rö
lhilo yah. Nethomiro meduh tenau ni
pfühsemiro thre'kelielie chykha mezzo
modeh mecyi kelielie rhuh kechtsü lee
ngu'medo' kechtsü ni nethoro methsü'
meduh pheh thsühiyah.

Jürhi lee therhu ni Nagamiro kelhi'
dau mhe meyiekelee' thsüteyah.
Nagami kadzü loeh ni jürhi kehpfü lo
pfoh tetto'kelee' thsü lhiyah. Ami jürhi
moi therhu mehöh mo de kechtsü jelo
thsü'ri mecyi thsüdehyah. Jürhi jelo
kelhi' mecyi khehi moi minuh kelhi'

mecyi pfohdehweh.

Sekhosehtsa lee' ehse phrehi
mebeh kechtsüro thsü-züte kehlo, lhi
methsehmezhü', kehthrükereh dau
lipfücühthsü, ehmi lo ami kyebumi
moi pfühsemiro mehla mechtsü mo, lhi
meyiemelu' te rö ehmi lo ami botenie'
moi ami theh kechtsüro methsü mo
soni ami jürhi thsümeweloyah.

Kelielie rhuh kechtsü, ngu'medo' rö
tahsetayi we lee' kelielieeh jürhi
khepfoh kechtsüro Nagami thsü'ri
kethsüro jelo hyrohy aro kelhi' loeh
beh kehmo thre' soni ngueh. Ne'
zho'tele kewe hyrohy meduh aro
Nagami zho'tele. Thsü'ri kethsü lee'
kehzükewe mhetho kethsü kehnhi
phehlo Nagami kelhi' da'zho' kah
kehnhi nguloeh. Mo'kechsünhie
zho'shühro lo we lee' zho' weloowe
kechtsü aro kelhi' phehte. Zohkwe'hi
kechtsünhie aro mecyi mizho' zürö
methsü' kelhi' zho'tele zü soni lhieh.

SEKHÖ'RO

1. Tahsetayi : ehmi-eh mesekechtsü
2. Jürhi : ehmi ni rhuh kechtsü
3. Methsü'mehpu: mi katrö' wukengu' rö seketa
4. Chykha : kelielie zah puhkechtsü
5. Mese : tahsethsü kechtsü
6. Mehla : mhephrühmo kechtsü

DA'MEHDZÜ KEHTSÜ

A. Mhekehtsü kebehro ehse kele'hi:

- a. Dukie lo thsüwu kebeh Nagami zho'tele diby ni atsado kelhi' loeh thsümezo modeh ro?
- b. Nagami zho'tele da'no nhi prisazo hu'pahhpa thre'toh teweh ro?
- c. Nagami dithre'rö kese'mi rhuhte-eh ro?
- d. Jürhi moi therhu ni Nagami kelhi' loeh dithre' kehtsü jelo meye ro?
- e. Dibythre'rö Nagami ami jürhi bomewe teloe ro?
- f. Thsü'ri kethsü lee' kehzükewe mhetho kethsünhi dithre'rö Nagami kelhi' mehtenguhi ro?
- g. Nomi kelhizho'dau dibythre'rö kese'mi ruh-eh ro?

B. Nomi lehphre dau dibythre'rö ehmi hyrohy koeh ro?

1. Nicühi i jü kese'kehtsü _____
2. Thro'mi moi pfücühi i jü kese' kehtsü _____
3. Zöhy kese'mi _____
4. Pfümi kese'mi _____
5. Zöhi _____
6. Pfümi _____
7. I pfü jükeri _____
8. I pfü chykezü _____
9. I pfütehpy _____
10. I zöh jükeripy _____
11. I zoh prüh-o _____
12. I pfü/zöh pfü _____
13. I pfü/zöh zöh _____

C. Sekah zho' kehtsü-o kehtelo rö rhehtenguhi:

1. Nagamiro thsü'ri thsü lhikehtsü jelo ehmiro ni
 - a. Aro zho'tele kewe dze'ro chemezo mo.
 - b. Ehmi ni aro thro rhuhte.
 - c. Ehmi ni aro mehtha rö te.
2. Nagami zho'tele kewe kelie shyelah
 - a. Thsü'ri thsüche.
 - b. Kyebumi chykha kehtsü.
 - c. Lahdie loeh kelielie mese' chekehtsü.

3. Du lhikewu zho'tele kewe kelie atsado kelhi' loeh thsü mezzo modeh kehtsü
 - a. Kelielie chykha kehtsü
 - b. Netho-netho kehzüwe kehtsü
 - c. Lahdie loeh kelielie mesekehtsü
4. Numiro lahdie dau ehmi mese mo moi tahsethsü chemo kehtsünhie
 - a. Ehmi ni pfüzöhro thehdehyah.
 - b. Ehmi ni pfüzöhro treladehyah.
 - c. Ehmi ni pfüzöhhieh puhhiyah.
5. Sephrehi kehtsüro thsüzütelo kehtsünhie
 - a. Ami kelhi' thsüzohwe loyah
 - b. Ami jürhi thsümewe preloyah
 - c. Ami zho'tele thsümetse' preloyah

D. Shümethöh loeh sekhö' zho'kehtsüo pfoh thuhi:

1. Nagami zho'tele loeh ni kecühmiro ni kese'miro zeh _____ eh mo.
2. Kelhi' _____ kehtsü ni ami jürhi thsümewe loyah.
3. Lahdie dau chengu kehmomi _____ kehtsü ni zho'tele kewe.
4. Mheche lee kyecinie we rö lhte mecyi kelhi' zah katrö'mi _____ kehtsüpha'.
5. Mepu' kebehnhie kese'miro, lümiro lee' nicühmiro seh _____ meri pfoh tsükehtsü zho'.

E. Thu mebeh kehtsü phrühhi soni zho'tele we leh we mo ya' thohkhe loeh thuhi:

- a. I we class loeh kepchrünumi kethse' kelie wukehtsünhie no ni puweeh mesehi _____
- b. Leshikye dau no ni kahkepu'miro nhie ehse enü'kebeh nhie tetseh rö enü'hi _____
- c. Ehmi chengu kehmomi ni iweeh mese kehtsünhie no ni mese dele' mo _____
- d. Bus dau te kebehnhie zöhmi ni ehshü behmo rö ela' te ne' no ni tetseh rö te _____
- e. I kezümiro ni mithro' kelie zohmehla rö botenie' kebehnhie no ni pu chykha soni kezümiro sekhhehi _____
- f. Kese'mi ni ehse puh kebeh nhie no n itenau lo puweh kebvühi _____
- g. Leshikye dau no ni ngu'medo' rö kahkepu'miro lee 'kepchrü'numiro mese kehtsü _____
- h. Thrakezümiro zü mhekeze' to kehtsü _____

A.Z. Phizo Kelhi' Dze'

KEPHRÜDZE DAULO CHELO KEWE:

1. 19th century tsühloba' Nagami kadzü loeh kelhi' dithre' ya' kephrü'numiro lo chemehlo de.
2. Nagami shüehzhe jelo A.Z Phizo ni mhe thsühi kehtsüro chelo soni thsehlo de.
3. A.Z Phizo kelhi' dze' daulo Nagami kedi kekha' ehdze' dithre' wudeh ya' chelo de.
4. Nagami kedi kekha' jelo trütamiro mezhie lee' kelhi' khehi kehtsüro thseh moi jürhi khepfoh tsü mehlo de.
5. Kephürdze' phrühkwe'hi soni ehdze' chelo.
6. Sekhö' lee' sekah kethse'ro chelo.
7. Kephürdze' loehlo ehdze' meye ro pfüh chelo.
8. Kahkepu'miro lee' kezümiro zü ehdze' keta chelo.
9. Kephürdze' chyshü rö ami lydo moi mesü kebeh mesü phrelo.
10. Lydo pföh mesüphre kehlora thu kwe' chelo.

Angami Zapu Phizo ni Nagami kedi khah soni methsü' eleh kehtsü nhiepah trüta meye keleeo thsüwu. Pu ni lipfücüh, ehli etse' soni mhe kehthrükereh tsühlo nhie mecyi mhe mehtha mo rö qasühte kehtsümi kelie. Pu ni mhe mesülo moi rhühlo kehtsünhie thsülo kemometha kheehmo. Pu chyshühte kebehmi kelie ni puh kehtsü "Phizo ni mhe kethrükereh moi kehkero soh-eh mo, pu mesü kebeh thsüloa'leh" shyro puh te.

A.Z PHIZO KELHIDZE' KERIBA':

Mehpfo 1904, Threnathrü ezah 4 ni

Khonoma netho daulo A.Z Phizo menö'lo. Pu pfü Krusietso Dolie ni khulhe kethsümi. Pu ni evy ehshü

lathaba' Ceylon (Sri-lanka) lee Singapore ketso' mecyi khulhe thsüwu kehtsümi kelie. Pu pfü ni melidye soni mhe kehthrukereh loeh mecyi mehthamo rö te kebeh A.Z Phizo ni thseh moi rhuhte. Phizo ni pu kelhizah mehpfo 11 nhie Zatho thrü ezah 7, mehpfo 1915 ku pu pfü ni chydeh. Pu zöh ni ehli etse' rö Phizo kekwi throh. Pu zöh ni puweeh kahpu kehtsü "Seso'lo dyey, seso'mi ni chydeh mecyi pu ze ni tsühtha rhyteyah" shy kehtsü seboh pu zöh nhielo chekehlo Phizo mecyi pu kelhi'tha mesü rö te.

Kecüh kebehnhielo Phizo ni mhe mesüche kehtsü ngute. Thehu (Angamiro netho dau pfücühmi ro wu kengu'lo rö ehdze' kepu keta kehtsü shü) dauलो ehdze'ro chelo soni Phizo kelhi' thsümewe lhi throh. Thehu dauलो puuro shüehzhe dze'ro, Britishmiro pheh ehny kehmo dze'ro lee Khonoma netho mehzhie lee tehkhutehkha dze'ro chelo. Shühpatölo ami shüehzhe zho'tele, kese'mi rhuh kehtsü, shüzhe lee kyebumi sepu zü kehtsü, lhi menöh lee mhe ketoh-i thsütylo mo'kehsüro chelo. Phizo ni minöh kelhi' loeh hi ami lekhe'lo ami kehkhekereh soni mi sepu zü kehtsü pu medo ne' mi throeh lhi kehtsü medoeh mo.

A.Z Phizo ni Riverburg Mission School Kohima dauलो leshiphrüh wu. Middle School thsüleso kehlochy pu ni Shillong Govt. High School dau wu leshiphrüh. Mehpfo 1930, Mehthsathrü ezah 9 ny Phizo ni Tseminyü nethomi lü'mi Jwenle zü kehzü lhilo. Kerikelee nhie Phizo ni U.S. Bible Company jelo mhetho thsü. Mehpfo 1929 ku Canada Company jelo mhetho thsü. Shühchhy puuro kyelomi trokelie zü Tyre Company kelie methsohlo. Shymecyi pu li tsohmo moi trotreh mo rö mhe kedzü' thsü pe ni rö te.

A.Z PHIZO'S MESÜ KEHTSÜ:

Nagamiro nü aro lekhe'lo ami menöreh thro rö lhite. Nethoro puuro ledyedye kadzü khwe soni mekha' teyah. Shühthre' soni "Ami reh shü ami weh" shy kehtsü lydo ni meduh li dau beh soni lhiwu. Phizo mesü kehtsü ni Nagami "Ehmi tenau mi kelie, shüehzhero tenau shüehzhe kelie" shy rö mesü; pu mesü kehtsü ni Britishmi kehkhe kebeh bomewhu kehtsü lekhe'mo soni India mi aro kadzü mekha' kehtsü mehse thsü de shy kehtsü mesü. Pu ni India miro Britishmi thsüli dau Nagami kehkhe kehtsü medoeh mo.

A.Z PHIZO NI BURMA LOEH KEBEH DZE':

Mehpfo 1933 ku Phizo ni Burma (Myanmar) dau wu khulhe thsü. Burma dau kebehnhie mehpfo 1944 ki pu ni INA qahsü Subash Chandra Bose lee Japan Rifümiro zü kehchelo. Shühtsühlo nhie Japanmi lee Britishmi nhi ehri thsü rö Japanmi ni INA rifümiro zü India kadzü fuh wu de kehtsü mherhü beh. Subash Chandra Bose ni sephre hi kehtsü, ehri kuhlo kehtsüchy kedi khepfoh Nagami-eh tsü de, shyrö puh. Shühjelo Phizo ni puuro zü kwe'rö Britishmi zü ehri thsü wu. Ne' puuro Britishmi ro fuhlo modeh. Phizo ni Japanmi zü bahtsa kehtsü jelo ehri tsokeh kehtsüchy puweeh kehra pfoh Rangoon tedzü'kye loh tedzü' thsüdeh. Shühtsühlonhie Phizo ni ehzo dau kethsü' pre soni ehze' pahphu chydeh rö pu keti' sühmezhede. Kedzü'jelomo Britishmiro ni puweehlo kethsü'kye dau wulookewe khepfoh tsü' hi modeh züjeo. Shühthre' rö kethrükereh zü kechü'deh mecyi pu ni Nagami shüehzhe kedi jelo pu li khedeh mo. Pu sepü "Nye ni kerikelee Nagami, shühchy mecyi Nagami, shühchy kethsü'o mecyi Nagami" shyrö puh.

CHÜHMERIKAH DZE':

Mehpfo 1946 ku Burma tedzü'kye dau A.Z Phizo khephrehi. Shühno mehpfo ku pu kyebumiro zü Kohima loeh dele'wu. Kohima dau wu kebehnhie chühmerikah ni Kohima netho patö pre kebeh mezengulo. Pu ni mesü kehtsü Mapu ni Nagami zü sehtsa thsühi kebeh zehche mesülo. Shühchy mecyi mehpfo 1956 ku Phizo lee Nagami trütamiro Rengmami kadzü Remensünyu netho dau Nagami rahlha keta kebehnhie chümerikah pre kebeh ngu dele'lo. Shühjelo ethö' soni Naga shüehzhe rahlha pheh chümerikah pfoh rreh de, shy kehtsü seketalo.

A.Z PHIZO NÜ NAGAMI KEDI KEKHA' NHIEPAH MHETHO KETHSÜRO:

Naga club mehpfo 1918 ku methsoh phre kehlo hy ni keriba' Phizo li thsümetse' pehi. Pu ni kecüh mecyi Naga club loeh kethu-o thsüwu. Burma loehlo dele'wu kehtsüchy pu li meduh khepfoh NNC mhethoro thsüte. Shühtsühlonhie kadzü loeh mhe kehde wu kebeh zü soni pu ni NNC thsükethse' prehi. World war II, Britishmi kedi Asia loehlo teh mo'kehsü, Gandhi weh thsü'ri thsümo soni mehzü puh kehtsü mherhü lee

Subash Chandra Bose weh thsü'ri thsü soni kedi kekha' mherhüro zü soni mhe kekhe kete moi kedi kekha' nhiepah mherhüro thsüwu. NNC dau mecyi lydo kehnhi thsüpre kebeh ngulo. Thsü'ri thsümo soni mehzü puh pfoh kedi khah de kehtsütro lee thsü'ri thsü soni kedi khah de shy kebeh tro. Minuhro lahdie chemo soni kebehnhie pu ni etse' soni sühta pfoh lahdie ezho' dau khehi.

Mehpfo 1950, Rünie thrü ezah 11 nhie Phizo kehthe pfoh NNC President pedi'o thsülo. NNC mhöhjüba' mhetho kehbeh-o ni Nagami kelhi'zho', zho'tele, Nagami methsü' lydo pfoh mhe kekhe kethsü lee Nagami huba'hyba' kebeh meduh kehzü kelie thsülo rö kedi kelie thsü de shy kehtsü mherhü thsü mo'kehsü ketalo.

A.Z PHIZO MHETHO MEYIERO:

Phizo ni mhe thsühi kehtsüro meyie ledyethro kehtsü keme beh. Nagami shüehzhe kelie shyeh kebeh zehche Phizo ni Sehlü thrü ezah 14 ny mehpfo 1947 ki Naga Independence Day thsülo. Shysoni UNO, New York lee Britishmi sorkari Delhi dau telegram loehlo mechehi.

Mehpfo 1951 Threnathrü ezah 16 ni Nagami National Plebiscite Day thsü soni tehze tri tenau ehmi 99.9 ni India mi throh lhioho, shyrö batrüh enehi. Phizo ni NNC President thsü kelochy Nagami shüzhe kahdyedero pfoh kehzü kelie thsühi. Pu ni Eastern Nagamiro zü kehzü kelie thsü mehlo soni mehpfo 1956 Cidie thrü ezah 26 ny Federal Government methsohlo. Phizo ni kerhüo thsü soni Nagami shüehzhe tro kahdyedye kebehro kekwe' kengu'pfoh kehzü kelie thsülo rö Nagami kedi pfhühte. Ne' mengu' kebeh ngulo mo kedehnhie mehpfo 1956, Sehlü thrü ezah 12 ny Sanis dau NNC mehpu kebeh nhielo Phizo ketse' mhah lakaba' wu soni Nagami tehshe pfoh UNO dau wulo de kehtsü jelo seketalo.

A.Z PHIZO NI LONDON DAU KEBEH DZE':

Mehpfo 1960 Kezüthrü ezah 12 ny Phizo ni London dau wu tsohlo. Pu ni evy kehtsü leshi lesomo soni wu kehtsü jelo Airport dauso' puweeh sekhedeh. Shühnhie Phizo ni puh kehtsü "Britishmiro ami kadzü dau tewu kebehnhie, evy kehtsü leshi kelie-i pfüwu ma, diby kethsü jelo nye-i leshi pfü Britishmi kadzü loeh wu di'?" shydeh.

London daulo Nagami mezhüro pfoh kadzü-o shüehzhe kedzü'miro nhie puh te, ne' WW- II tsühlonhie Phizo ni Japanmi thruhy kehtsü jelo Britishmiro nü puweeh mehlilo modeh. Shüh lethre'mo India Sorkari ni puweeh pfoh India zohkemümi thsüdeh soni Britishmi sorkari nhie mechehi deh, shyrö Phizo mhethoro kekhedeh mo'kehsü puhhideh.

KENÖKELEE MENÖREH DAU DELE' WU KEHTSÜ:

A.Z Phizo kelhizah mehpfo 86 nhie mehpfo 1990, Kerethrü ezah 30 ny London daulo kadzü zü kekhodeh. Pu ni mehpfo 40 NNC President thsüwu. Mehpfo 1990 Threnathrü ezah 10 ny A. Z Phizo kechi kumo' pfü Nagaland dau dele'wu Dimapur keyo'bu lu kehtsü shü dau wu kehtsünhie chümerikah pre soni puweeh zülo kehtsüthre' rö ngulo.

Threnathrü ezah 11 ny Kohima khouchiezie daulo Nagami methsü' tewu A.Z Phizo zü kekhko kedeh mhetho thsülo soni pu kumo pfoh Nagaland Secretariate phenhie ketö' kelie dau hohthrüdah. Ketö' shühno pfoh Phizo Ketö', shysoni ehze tho metedah.

A.Z Phizo ni pu kerhi' nhie Nagami kedi ngukehlo mezengu modah. Ne' pu jelo Nagami shü-ehzhe tro kahdyedye kebehro kehzü kelie thsülo. Pu jelo kadzüo ni Nagami dze' chepelo. Phizo ni Nagami kedi kekha' nhiepah methsü' eleh kebeh bohdzü methsoh phrehi.

Tsathiny Nagami tehshe hy South Asia dau kedi kekha' nhiepah thsümethseh loho kehtsü ketha'kelee thsü soni behdah.

SEKHÖ'RO

1. Melidye : meliwe, lipfücühthsü.
2. Thehu : pfücühmiro wö kengu' rö ehse kepuketa kehtsü shü.
3. Menöreh : menö' kehtsü shü.
4. Tedzü'kye : kedie'kye, ehmi kehrapfoh boh kehtsü kye.
5. Chühmerikah : theni kewa' ni therüpa wahi kehtsünhie patsopah ehzo ledyedye pre kehtsü.
6. Zherahlha : shüehzhe zehche rah kelha
7. Kedi : ami lekhe'lo ami ny medo thsü kekhelookewe shü

8. Plebiscite : methsü' bakha moi mezhzü jelo batrüh ehne kehtsü.
9. Mehzhü : mehse puhlookewe
10. President/Trüdie: trüta-qahsü kadiekelee-o
11. Sekhosehtsa : ehse phrehideh kehtsü
12. Referendum : mhe kehkhe kehtsü jelo methsü' se phrehi kehtsü.

DA'MEHDZÜ KEHTSÜ

A. Kehrünumiro keze pfoh ehtro-tro thsülo soni kephrüdze' thuthsa mete kebehro phrüh tehri melo.

B. Mhe kehtsü kebehro ehse kele'hi:

1. A.Z Phizo zho'tele dze' thuhi.
2. Thehu loehlo Phizo ni diby chelo ro?
3. Phizo ni Nagami jelo diby mesüte ro?
4. Diby kah jelo Phizo ni Subash Chandra Bose lee Japanmi zü batsa mhe thsüte ro?
5. WW- II tsodeh kehtsü chyba' Burma dau Phizo pfeh diby thsü ro?
6. Chümerikah ni Phizo jelo diby meylie kehtsü beh ro?
7. Dibykethsü jelo Phizo ni Naga Club loeh wu lee diby mhetho thsü ro?
8. Phizo kehthepfoh NNC President/Trüdie thsü kehlonhie NNC mhojüba' diby mhetho thsü mo'kehsü beh ro?
9. Phizo ni London daulo Nagami mezhzü pfoh kadzüo nhie puh kebehnhie diby kethrü zü kechü' deh ro?
10. Phizo ni minuhro kesoh pfoh methsü' se jelo ba khah kehtsü (Referendum) no ni diby chelo ro?
11. Phizo ni rhi'thsü Nagami kedi jelo mhethsü wu kehtsü kenökelee loeh diby thsülo ro?

C. Kele' kebehro zho' kehtsü kehtelo:

1. A.Z. Phizo ni zho'tele medo kehtsü
 - a. ami lekhe' lo ami kekhkekereh, mi se zü soni mi throh lhite kehtsü.
 - b. ami lekhe' lo ami kekhkekereh, mi se zü ne' mi throh lhimo kehtsü.
 - c. ami lekhe' lo ami kekhkekereh, li thah soni thsü'ri thsümo kehtsü.

2. _____ ni Phizo ketse' pfoh lakaba' mehwölo soni Nagami tehshe pfoh UNO loeh meche mehlo.
 - a. Naga Club.
 - b. British sorkari.
 - c. Naga National Council (NNC).

3. Phizo ni mesü kehtsü Nagami ro _____
 - a. Thsü'ri thsü kehte shüehzhe mi
 - b. Indiami shüehzhe phehlo lhi kehzhewu.
 - c. Shüehzhero tenau shüehzhe kelie.

4. Phizo ni NNC President thsü kehlochy
 - a. Mehpfo 1947, Ciedie thrü ezah 26 ny Federal Sorkari methsohhi
 - b. UNO dau wu ehse puh
 - c. Nagami mehzhü jelo London dau wu

D. Sekahro zho' leh zho'mo ya' thui:

1. Phizo ni Britishmi zomü' soni Japami thruhy mo ne' Nagami kedi ngu mehlo de kehtsü jelo _____
2. Burma tedzü'kye lo khephrehi kehtsünhie Phizo ni London dau wu Nagami mehzhü pfoh UNO dau puh _____
3. NNC qahsü thsü soni Nagami shüehzhe kahdyedye kebehro kekwe'pfoh ehtro kelie thsü mehlo _____
4. Phizo ni London dau lo Nagami jelo mhethsü kebehnhie WW- II tsühlo Japanmi thruhy kehtsü jelo pu lahdie kekhe thsüdeh _____
5. Nagami methsü' wu batrüh ehne kehtsü nhie meduh lo Indiami throh lhi de kehtsü chelo _____
- 6) Subash Chandra Bose ni sephre hi kehtsü ehri kuhlo kehtsüchy kedi khepfoh Nagami-eh Tsü de,shyrö puh _____
- 7) A Z Phizo ni Naga Club loeh kethuo thsü wu _____
- 8) Phizo ni Nagmi shüehzhe tro kahdyedye kebehro kekwe' kengu' pfoh kehzü kelie thsülo soni Nagami kedi pfhühte _____

E. Kelhidze kethu(Biography) : Mi kelhidze' thu kehtsünhie mhe meye lethso thu tengu mebeh kehtsü sepe rö thu lo masü.

1. Menuzoh, menu kelo shü lee kechy zah ro thuhi masü.
2. Atsa lhi-eh kebeh shü zeh
3. Leshi mheche phrühlo kehtsü dze' ro
4. Kecüh kebehnhie kelhi dze' ro
5. Mhetho kethsü dze' ro
6. Mhe meye thsühi kehtsü dze'ro
7. Kethu tsülo nhie ba pu kelhi dze moi kese tsülonhie dze' ro
8. Kyebumiro, kyemi, kezümiro lee puro kwe kehzü mhetho kethsümiro nhie ehdze' enü soni thu damehdzü pelo masü. Pu zhotele keso chelo kewe jelo dze' mezah kehtsüro lee' pu mesü kehtsü moi pu mehli kete dze'ro mecyi thu hi masü. Du kesemiro kelhidze' thu kehtsünhie nomi pfüzöh ro nhie ehdze enü rö thu masü.

Metho kethsü:

Mhe kah meye thu metengu mebeh kehtsü zü rö ni mi meyiemi che kebeh kelhidze pfüh kengulo rö leshikye dau pukelhidze puh hi.

STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH & TRAINING (SCERT)

STATE CENTRE OF NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE

Iodine deficiency disorder is the single most common cause of preventable mental retardation and brain damage.

"Consume only Iodized Salt"